

Tarımda Trafik Kazalarının Ekonomi Politigi ve Mevsimlik Tarım İşçileri

Uygar D. Yıldırım*

Özet

Türkiye'de tarımda kapitalizmin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan bu yana pazara yönelik tarım yapılan bölgelerde görülen ucuz işgücü hareketliliği son yıllarda çok daha yaygın ve kitlesel hale geliyor. Tarımda sermayenin etkinliğini arttırdığı, ucuz işgücü çalıştırma politikalarının yaygınlaştığı bu süreçte tarım işçilerinin maruz kaldığı trafik kazalarına bağlı ölüm ve yaralanmalarda gözle görülür artışlar yaşandığını görüyoruz. Buna karşın yaşanan kazalar basında ve yetkililerin söylemlerinde çoğunlukla şoför hatası, olumsuz yol ve hava koşulları, patlayan lastik vs. gibi teknik nedenlere indirgenerek, sıradan kazalar olarak ele alınmaktadır. Oysa sermayenin tarımda artan etkinliği sürecinde yaygınlaşan güvencesiz çalışma koşulları risk ve belirsizliklerin artışında en önemli etkenler haline gelmektedir. Çalışmada esas olarak kazalara yol açan çeşitli zorunluluklar, riskler ve ihmallerin arkasında hangi ekonomik, politik, toplumsal süreçlerin, aktörlerin yer aldığı sorularına cevap aranmıştır. Sakarya'da fındık hasadı yapılan bölgelerde tarım işçileri, dayıbaşılar, yetkililer ve işveren toprak sahipleriyle yapılan görüşmeler, ilgili gazete haberleri ve istatistiki verilerden hareketle trafik kazalarına yol açan risklerin oluşum süreçleri ele alınmıştır.

Abstract

In the recent years mobility of the cheap work force in market oriented agricultural regions is becoming massified and more prevalent with the development of capitalism in agriculture since the 19th century. During the period of increased effectiveness of capital control in agriculture and proliferation of cheap labor recruitment policies result in visible increase on traffic accident related deaths and injuries exposing agricultural workers. However these accidents that took place in the press and authorities' statements are usually treated as ordinary accidents and the causes are simplified as driver failure, adverse road and weather conditions and technical problems such as tire blowout etc. Prevalence of precarious employment form during the growing effectiveness of capital control in agriculture is becoming the most important factor on increase of risk and uncertainty. This study mainly aims to tackle the questions on economic, political and social processes and actors behind the various imperatives, risks and omissions that lead to the traffic accidents. The formation processes of risk factors causing traffic accidents are analyzed by using the information derived from newspaper reports, statistical information and interviews with agricultural workers, dayıbaşı, authorities, landowner employers in the nut harvesting regions in Sakarya.

Anahtar kavramlar: Mevsimlik Tarım İşçileri, Mülksüzleşme, Güvencesizlik, Trafik Kazaları

Keywords: Seasonal Agricultural Workers, Dispossession, Insecurity, Traffic Accidents

Giriş¹

Bahsettiğimiz olayda, kimsenin bir şey bilmediği, kimsenin tehlikenin farkında olmadığı, dolayısıyla kimsenin kazadan kendisini sorumlu tutmadığı açıktır; ama Didier ölmüştür (Thebaud-Mony, 2012: 32).

Türkiye'de tarımda kapitalizmin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan bu yana pazara yönelik tarım yapılan bölgelerde görülen ucuz işgücü hareketlilikleri son yıllarda çok daha yaygın ve kitlesel hale gelmektedir. Her yıl aile ve akraba gruplarından oluşan geniş bir tarım işçisi kesimi, üretim mevsiminin başladığı bahar aylarından itibaren, pazara yönelik tarım yapılan bölgelerde çalışmak üzere yollara çıkmaktadır. Tarımda üretim ve hasat işlerinin yoğunlaştığı aylarda

* İstanbul Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora.
1 Görünen ve görünmeyen emeğiyle çalışmaya katkı sunan sevgili Demet Küçük te teşekkürlerimle...

işçilerin yollara dökülmesiyle birlikte çok sayıda işçinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlanan trafik kazaları haberleri de gelmeye başlamaktadır. Özellikle tarımda üretim ve hasat dönemlerinde tarım işçilerinin yollarda aileleri, akrabalarıyla birlikte hayatını kaybettiği, yaralandığı çok sayıda trafik kazası yaşanmaktadır. 2015 Yılı Mayıs ayının ilk günlerinde Konya'da yaşanan trafik kazasında aynı aileden üç kişi yaşamını yitirmişti. Gazetelerde yer alan haberlere göre ölen tarım işçilerinden Halil Aktok'un kardeşi de 9 yıl önce mevsimlik işçi olarak gittiği Konya'da geçirdiği trafik kazasında hayatını kaybetmişti.² Hatırlanırsa 2014 yılı Ekim ayında Isparta'da yaşanan 18 tarım işçisinin öldüğü 27 işçinin yaralandığı trafik kazası sonrasında tarım işçilerinin çalışma koşulları ve yaşadıkları sorunlar kamuoyunda yeniden ilgi odağı haline gelmiş ve ölüm haberlerinin rutin hale geldiği yoğun gündem arasında hızlıca unutulup gitmişti. Ancak kaza haberleri gelmeye devam etmiş geçtiğimiz 2015 yılının Temmuz ayında 15 kadın işçinin öldüğü 2 kadın işçinin yaralandığı bir diğer kaza, Manisa Gölmarında yaşanmıştır. Haber sitelerinin arşivlerinde yapılacak kısa bir taramada görülebileceği gibi tarımda üretim ve hasat işlerinin yoğunlaştığı 2015 yılının bahar ve yaz aylarında Çanakkale, Sakarya, Hatay, Düzce, Balıkesir, Gaziantep, İzmir, Sivas, Manisa gibi çok sayıda ilde tarım işçilerinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlanan kazalar yaşanmıştır.³ Aynı aile, akraba grubundan birçok işçinin ölümüne ve yaralanmasına yol açan bu kazalar giderek tarımda ücretli çalışmanın olağan bir parçası haline gelmektedir.

Son yıllarda tarım işçilerinin geçirdiği trafik kazaları giderek sıklaşmasına rağmen bu kazaların neden artış gösterdiği, neden önlenemediği soruları toplumda yeterince tartışılmış değildir. Tarım işçilerini taşıyan araçların geçirdiği kazalar toplum genelinde ilk anda büyük bir tepkiyle karşılanmakta ancak daha

sonra yoğun gündem arasında hızlıca unutulmaktadır. Yaşanan trafik kazaları dışında çocuk işçiliğinin yaygınlığı, kadın emeğinin yoğun kullanımı, güvensiz ve düşük ücretli çalışma, etnik dışlama, olumsuz barınma koşulları gibi çok sayıda sorunun iç içe yaşandığı tarım sektörü, Türkiye'de çoğunlukla tüketim boyutuyla kamuoyunun gündemine gelmektedir. GDO'lu tohumlar, hormonlu meyve sebze ürünleri, doğal ve sağlıklı beslenme, organik tarım konusunda toplum çok daha hassas ve duyarlı olmakla birlikte, üretim ve emek boyutunda yaşanan hak ihlalleri, olumsuz yaşam ve çalışma koşulları yeterince önemsenmemektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 15). Neoliberal dönemde yaşanan dönüşümün bir sonucu olarak toplumun dikkati, üretim ve çalışanlardan daha çok tüketim ve tüketiciye yöneliyor. Dolayısıyla çalışma hayatı içindeki risklerin ve tehlikelerin görünmezlikleri çoğu kez, risklere maruz kalan çalışanların kendilerinin toplumsal görünmezliğiyle ilgili hale geliyor (Thebaud-Mony, 2012: 54). Tarım işçilerinin yasalar, devlet kurumları ve sendikalar düzeyinde korumasız bırakılması yanında işçilerin ölümüne ve yaralanmasına yol açan kazaların sıradan trafik kazaları olarak değerlendirilmesi bu görünmezliği yeniden üretiyor.

Olumsuz çalışma ve yaşam koşullarıyla doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan ölüm, yaralanma ve sakatlıkları, sıklıkla kullanıldığı gibi "kaza" kavramıyla ifade etmek, yaşanan kayıpların arkasında hangi ilişkilerin ve aktörlerin yer aldığı konusunda bir muğlaklığa neden oluyor. Kaza, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde, "istem dışı veya umulmayan bir olay nedeniyle bir kimsenin, bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması" olarak tanımlanıyor (TDK, 2015). İstem dışılıkla, beklenmeyen ve tesadüfi olanla bağlantılı olarak kullanılan 'kaza' kavramının aslında belirli bir düzenlilik gösteren, belirli aktörlerin ihmali ve tercihleri sonucunda ortaya çıkan ölüm ve yaralanmalı olayları, durumları temsil etmek konusunda yetersiz kaldığını görüyoruz. Dahası doğrudan insanların eylemlerine, tercihlerine, ihmallerine bağlı ölüm ve yaralanmaları rastlantısal, tesadüfi olaylar olarak tanımlamak yaşanan kazaların nasıl ortaya çıktığı, neden süreklilik gösterdiği, bu kazaların önlenip önlenemeyeceği konusunda toplum genelinde bir körleşmeye neden olmaktadır. Son 10 yıllık süreçte sadece tarımda değil inşaat, gemi inşaat ve madencilik gibi sektörlerde güvensiz ve enformel istihdam biçimleri yaygınlaş-

2 Radikal Gazetesinin internet sitesinde yer alan haber için bkz. http://www.radikal.com.tr/sanliurfa_haber/tarim_iscisi_aile_nin_trafik_kazasinda_olumu-1347381 Er: 19.09.2015

3 Aynı zamanda geçtiğimiz 10 yıllık süre zarfında trafiğe çıkan araç sayılarındaki artışlara bağlı olarak Türkiye genelinde ölüm, yaralanma ve maddi hasara yol açan trafik kazalarında büyük artışlar yaşanıyor. TÜİK'in trafik kazaları istatistiklerine göre 2003 yılında yaklaşık 450 bin kaza yaşanırken 2013 yılında bu sayı 1,2 milyona çıkmıştır (2013: 1-3). Raporla göre aynı süreçte Türkiye'de trafik kazaları sonucu ölen ve yaralananların sayısı yaklaşık 120 binden 280 bine yükselmiştir.

makta ve buna bağlı olarak yaşanan “iş kazalarında” ciddi artışlar yaşanmaktadır. Yazılı ve görsel basında “kaza” kavramının yaygın kullanımına karşın, çeşitli sektörlerde yaşanan işçi ölüm ve yaralanmalarını, üretim ve emek süreçlerini organize eden sermayedarların sınırsız kar arayışı ve güvencesiz, enformel çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması ekseninde ortaya çıkan riskler çerçevesinde açıklayan çok sayıda araştırma yayınlanmıştır.⁴

İnşaat ve madencilik gibi sektörlerden farklı olarak, doğrudan işyerinde belirli bir işverene bağlı çalışma faaliyeti esnasında ortaya çıkmadığı için tarımda yaşanan trafik kazalarının neden bu denli sıklaştığı, ölüm ve yaralanmalara yol açan bu kazaların oluşmasında hangi süreç ve aktörlerin etkili olduğu pek açık değildir. İnşaat, madenler ve fabrikalara çalışmaya giden işçilerin taşınması esnasında yaşanan servis kazaları, “iş kazaları” olarak değerlendirilirken tarımda yaşanan trafik kazaları kolaylıkla çalışma ilişkileri bağlamından kopartılabilmektedir (Keskin, 2015). Yetkililerin açıklamalarında ve haberlerde, yaşanan kazaların ortaya çıkış nedenleri kolaylıkla şoför hatası, aşırı hız, patlayan lastik, yol ve hava şartlarındaki olumsuzluklar gibi teknik nedenlere indirgenebilmektedir.⁵ Bu saydığımız etkenlerin payı olmakla birlikte bu çalışmada esas olarak kazalara yol açan çeşitli zorunluluklar, riskler ve ihmallerin arkasında hangi ekonomik, politik, toplumsal süreçlerin, aktörlerin yer aldığını anlamaya çalışacağız. İşçilerin tarlaya gidiş gelişleri esnasında yaşadıkları trafik kazaları çalışmada, son 20-30 yıllık süreçte uygulanan tarım politikalarına bağlı olarak sermayenin tarımda artan

etkinliği ve ucuz, kuralsız, güvencesiz işçi çalıştırma uygulamalarının yaygınlaşmasına bağlı olarak artan riskler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu genel çerçeve içinde çalışmada, trafik kazalarının oluşumu tarımda çalışma ilişkileri içinde yer alan üç aktörün farklı eylem ve tercihlerinin kesiştiği süreçlerle bağlantılı hale gelmektedir.⁶ tarım işletmelerinin ucuz işgücü çalıştırmaya yönelik tercihleri ve ihmalleri, tarımda çalışma ilişkilerinde etkili bir yasal, kurumsal denetim süreci geliştirmeyen kamu politikaları, kırdan koparak işçileşen kitlelerin düşük ücretli çalışmanın dayattığı zorunluluklar karşısında geliştirdikleri ayakta kalma stratejileri...İç içe geçen bu üç sürecin kesişmesiyle ortaya çıkan olumsuz çalışma, barınma ve ulaşım koşulları işçileri taşıyan araçların kaza geçirme risklerini hat safhaya çıkarmaktadır.

Tarımda sıklıkla trafik kazalarına maruz kalan kesim olan mevsimlik tarım işçileri, son yıllarda tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle bağı kopan büyük ölçüde ücret gelirlerine bağımlı hale gelen kesimlerden oluşmaktadır (Yıldırım, 2015). Pazara yönelik üretim yapan çiftçilerin tarlalarında çalışan mevsimlik işçiler, topraksız ve az topraklı köylü aileleri, geçim zorluğu yaşayan ve nakit ihtiyacı içinde olan köylüler, tarımsal geçim faaliyetlerinden koparak yakındaki il ve ilçe merkezlerine, kasabalara göç eden işsizler olmak üzere oldukça geniş bir kesimden oluşmaktadır. Tarım işçileri kendi içinde işgücü özellikleri bakımından farklılaşmakta olup trafik kazalarına maruz kalanlar çoğunlukla yerli işçiler ve gezici olarak çalışan mevsimlik işçilerden oluşmaktadır. Yerli işçiler ikamet ettikleri bölgelerde yer alan, yakın çevredeki tarım alanlarında geçici olarak çalışan işçilerdir (Çalgüner, 1943: 43). Bununla birlikte yerli işçiler yeterli olmadığında özellikle Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman ve Mardin gibi illerden ticari tarım yapılan bölgelere gelen, oldukça çeşitli ürün gruplarında ve farklı tarımsal alanlarda dolaşarak çalışan gezici, mevsimlik işçilere ihtiyaç duyulmaktadır (Gülçubuk vd., 2003: 78). Tarım işçilerinin sorunlarını ele alan meclis araştırması komisyon raporunda tarımda ücretli olarak çalışanların sayısı tarımda çalışan toplam 6,5 milyon kişinin

4 Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Akdemir (2008), Akdemir ve Odman (2008), Güranlı (2013). Ayrıca sermaye sahipliği ve denetimi ekseninde kavrayışın medyanın dilinde ve iş kazalarına ilişkin üretilen haberlerin içeriğinde nasıl yeniden üretildiğine, kazaların arkasındaki koşullar ve failerin nasıl görünmezleştirildiğine dair başka bir çalışma için bkz. Taşbaşı vd. (2014).

5 2015 yılının temmuz ayında Manisa’da üzüm yaprağı toplamaya giden 15 kadın işçinin öldüğü, 2 işçinin yaralandığı trafik kazası için Manisa Valisi şu ifadeleri kullanıyor: “Kurallara uyulmadığında ne olduğunu hep beraber görüyoruz, yaşıyoruz ama bazen de böyle ölçsüz yaşıyoruz. Yani trafikte bir şoför uyursa ne olur? Bazen işte böyle oluyor...15 vatandaşımızı maalesef bir olmaz kazaya kurban vermek zorunda kaldık. Gerçekten bu işi bir kaza olarak nitelemekte zorlanıyoruz fakat neresine bakarsak bakalım bu bir kaza.” Valinin açıklamaları için bkz. <http://www.akhisarhaber.com/vali-kazayla-ilgili-acti-agzini-yumdu-gozunu-24262h.htm> Er: 27.10.2015.

6 Trafik kazalarının oluşum süreçleri ele alınırken Thebaud Mony’nin Letourneux’tan aktardığı; iş kazalarının oluşum süreçlerini açıklamak için geliştirdiği yaklaşımdan yararlanılmıştır (2008: 24).

yarısı olarak tahmin edilmiştir (TBMM Tarım İşçileri Komisyon Raporu 2015: 21). Buna karşın TÜİK tarafından ormancılık, balıkçılık işlerini de kapsayacak şekilde genel olarak tarımda ücretli çalışanların sayısı 2013 sayımlarında 392 bin olarak verilmiştir.⁷ Mevcut sayım ve tahminlerdeki büyük farklılıklar tarımda ücretli çalışmanın büyük ölçüde kayıt dışı olmasından kaynaklanmaktadır. Kayıtlı, sigortalı çalışan tarım işçisi sayısının oldukça sınırlı oluşu yanında Gürcistan'dan ve Suriye'den gelecek tarımsal emek piyasasına katılan işçilerin sayılarıyla ilgili belirsizlikler Türkiye'de tarımda ücretli emeğin boyutlarıyla ilgili net verilere ulaşmamızı engellemektedir.

Yılın belirli zamanlarında ekim, dikim, çapalama ve hasat gibi işlerde çalışan işçiler uzaktaki tarım alanlarında faaliyet gösteren toprak sahipleriyle dayabaşlar aracılığıyla ilişki kurarlar.⁸ Sendikal ve yasal korumalardan uzak, geniş bir kesimi güvencesiz, düşük ücretlerle çalışan tarım işçileri çoğunlukla oturdukları yerlere uzak tarlalarda, kalabalık aileler halinde çalışırlar. Bu şekilde işçilerin çalışma, barınma, beslenme ve ulaşım koşulları gibi yaşamlarının neredeyse bütün aşamalarında yüksek riskler açığa çıkmaktadır. Günümüzde tarım, çalışanlar için en tehlikeli iş kollarından biri olup tarım işçileri tarım ilaçlarından kaynaklanan enfeksiyonlar, pestisit zehirlenmeleri, akciğer hastalıkları, deri hastalıkları, kanserler, kas iskelet sistemi hastalıkları gibi çeşitli risklere açık hale gelmektedir (Çağlayan, 2010: 8). Ayrıca İşçi Sağlığı ve İşçi Güvenliği Meclisinin aylık yayınladığı raporlarda, son yıllarda madencilik ve inşaat sektörü yanında tarım en çok iş kazasının yaşandığı ilk üç sektör arasında yer almaktadır (2015)(2016). 2015 yılında iş kazalarının nedenlerine göre dağılımına bakıldığında

7 2013 yılı tarımda ücretli çalışanların sayısı ile ilgili verilere Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) internet sitesinde yer alan İşgücü İstatistikleri veri tabanından yararlanılmıştır. Verilerin yer aldığı ilgili link için bkz. <https://biruni.tuik.gov.tr/isgucu-app/isgucu.zul> Er: 20.01.2016.

8 Tarımda emek piyasasının oluşmasında büyük önem taşıyan, farklı bölgelerde dayabaşı, elçi, çavuş gibi isimlerle adlandırılan araçlar, işçilerle işverenler arasındaki iş bağlantılarının kurulmasında rol oynarlar. İş şartları, gündelikler konusunda işverenlerle pazarlık yapmak, işveren için işçi bulmak, getirilen işçilerin sorunlarıyla ilgilenmek, işçilere borç para vermek gibi çeşitli sorumluluklar dayabaşılara aittir (Kocacık, 1983: 283). Aynı şekilde saha araştırması yürütülen Sakarya'nın Karasu, Kocaali İlçeleri'ne bağlı köylerde dayabaşları emek piyasasının işleyişinde önemli roller üstlenmişlerdir.

trafik ve servis kazaları, düşme, ezilme, göçük altında kalma gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada mevsimlik tarım işçilerinin çalışma, barınma, beslenme ve ulaşım koşullarında açığa çıkan risk ve tehlikeler içinde trafik kazaları üzerinde özel olarak durulmuştur.

Son yıllarda trafik kazalarının yaygınlaşması, tarımda güvencesiz, enformel ilişkilere dayalı çalışmanın yaygınlaşması sürecinde artan risk ve tehlikeler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de son yıllarda sermayenin tarımda artan etkinliğine bağlı olarak artan güvencesiz çalışma ilişkilerinin tarafları olan küçük ve orta ölçekli tarım işletmeleri, kurumsal aktörler ve tarım işçilerinin bu risklerin oluşmasındaki katkıları önem kazanmaktadır. Çalışmada, 2011-2013 yılları arasında yürütülen doktora tezi araştırması çerçevesinde Sakarya'nın Kocaali İlçesine bağlı köylerde tarım işçileri, işverenler, dayabaşlar ve yetkililerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgi ve gözlemlerden yararlanılmıştır.⁹ Kocaali'nin fındık üretiminde önde gelen köylerinden olan Açmabaşı, Gümüşoluk, Kirazlı köylerinde 20'ye yakın fındık üreticisiyle görüşmeler yapılmıştır. Bunun yanında büyük ölçüde köylerini ve kendi hesabına yapılan tarımsal üretim faaliyetini terk eden Mardin, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa gibi illerden Sakarya'ya fındık toplama işinde çalışmaya gelen, mevsimlik tarım işçiliği yapan 40 aileyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde mevsimlik tarım işçilerinin kırdan kopuş süreçleri, yaşam, çalışma, barınma ve ulaşım koşulları üzerine ayrıntılı bilgiler toplanmıştır. Ayrıca yerel ve ulusal basında son yıllarda çıkan tarım işçilerinin geçirdiği trafik kazalarıyla ilgili gazete haberleri, istatistikî veriler ve saha araştırmaları çalışmada yararlanılan diğer kaynaklardır.

1. Tarımda Sermayenin Artan Etkinliği ve Güvencesiz Çalışma

Mevsimlik işçileri taşıyan araçların sıklıkla geçirdiği trafik kazaları, son yıllarda tarımın işgücü özelliklerinde yaşanan dönüşümler ve yeni işçileşme dalgasıyla doğrudan ilişkilidir. 1994 Krizi ve 2001 Krizi sonrasında daha yoğun uygulanan neoliberal tarım politikalarına bağlı olarak sermayenin artan etkinliği,

9 İlgili çalışma için bkz. Yıldırım (2014).

1990’larda devletin Güneydoğu’nun kırsal alanlarında başvurduğu zorunlu göç, köy boşaltma uygulamaları, eşitsiz toprak dağılımı gibi üst üste gelen çeşitli süreçler, geniş bir kesimin kırdan koparak mülksüzleşmesine ve işçileşmesine yol açmıştır. Aynı süreçte yaşanan bir diğer gelişme güvencesiz, kuralsız, düşük ücretli çalışmaya dayalı istihdam biçimlerinin inşaat ve madencilik sektöründe olduğu gibi tarım sektöründe de yaygın hale gelmesidir. Aslında tarımda dönüşüm süreçlerini konu alan literatürde akla ilk gelen kesim, ücretli olarak çalışanlar yerine daha çok kendi toprağında, aile emeğiyle geçimlik veya pazara yönelik üretim yapan çiftçiler oluyor. 1970’li yıllardan itibaren tarımsal dönüşüm sorunları üzerine yapılan pek çok ampirik ve kuramsal çalışmada, Türkiye tarımında küçük köylü mülkiyeti ve aile emeğine dayalı üretim biçimlerinin hakimiyetinden ve ücretli işçiliğin marjinal bir emek biçimi olduğundan söz edilmektedir (Keyder, 1983; Akşit, 1988; Boratav, 2004). Korkut Boratav, Türkiye Tarımı’nın ağırlıklı kesimini oluşturan küçük üreticileri; dolaysız üreticinin, üretim araçlarına esas itibarıyla sahip olduğu, esas olarak kendi ve ailesinin emeğiyle kısmen veya tamamen piyasa için, fakat tüketim amacıyla (birikim yapmadan) üretimde bulunan bir kesim olarak tanımlamaktadır (2004: 52). Devlet desteklemeleri, orman arazilerinden tarla açma imkânları, ücretsiz aile emeği ve imece usulü gibi meta ilişkileri dışındaki kanallardan elde edilen kaynaklar sayesinde kendi toprağı üzerinde üretimi sürdüren küçük üreticiler, tarım kesimi içinde uzun yıllar boyunca ağırlığını korumayı başarmışlardır. 1980’lerin başına kadar hem iç pazarın önemli bir parçası hem de oy deposu olarak görülen bu kesimin desteklenmesi, meta üretimine geçen tarım işletmelerinin sayısında büyük artışlara yol açtığı gibi yaygın bir işçileşmeyi de önlemektedir. Topraksız köylülük ve tarım işçiliğinin sosyal yapıda ağırlıklı olduğu yerler, feodal ve yarı feodal işletmelerin kapitalist çiftliklere dönüştüğü, toprakta kutuplaşmanın arttığı Güneydoğu Anadolu, Akdeniz gibi bölgelerle sınırlı kalmıştı.

1970’lerden itibaren kapitalizmin küresel ölçekte girdiği yeniden yapılanma süreçleriyle paralel olarak 1980’lerden itibaren Türkiye tarımında “katı olan her şeyin buharlaştığı” yeni bir döneme girilmiştir. Son yıllarda devlet desteklemeleri eşliğinde görece güvence ve istikrar vaat eden, toprak sahipliğine ve

ücretsiz aile emeğine dayalı tarımdan, sermayenin üreticiler üzerindeki piyasa baskısını artırdığı, kitlesel ucuz işgücü rezervlerinin daha yoğun kullanıldığı tarıma doğru belirgin bir dönüşümün ortaya çıktığını görüyoruz. Geniş bir üretici kesimin üretimden çekilerek tarımda ve tarım dışı sektörlerde ücretli işlere yönelmesi, piyasa baskısı altında üretime devam eden işletmelerin düşük maliyetli işgücüne yönelik artan ilgileri son dönemde tarımsal yapıda taşların yerinden oynadığını gösteriyor.¹⁰ Tarım kesimine yapılan destekleyici fonların ve koruyucu düzenlemelerin aşamalı olarak azaltılmasıyla sermayenin çeşitli kesimlerinin tarımda artan kontrolü, güvencesiz ve enformel çalışmaya dayalı işgücü piyasalarının yaygınlaştırılması, artan risk ve tehlikelerin arkasında yatan temel süreçlerdir. Bu sayede tarımda kapitalizmin gelişme sürecine girdiği 19. yüzyıldan bu yana var olan, işgücü içinde marjinal bir emek biçimi olarak görülen tarım işçiliği, son yıllarda Türkiye tarımında çok daha yaygın ve kitlesel hale gelmektedir. Ücretler, çalışma, barınma, beslenme, ulaşım koşulları bakımından en olumsuz koşullarda çalışmaya hazır, yasaların ve sendikaların koruyucu müdahalelerinden uzakta çalışan, işveren üzerindeki maliyet yükü oldukça düşük olan eski bir emek biçimi, tarım işletmeleri için oldukça cazip hale geliyor.

2. Tarımda Neoliberal Dönüşüm ve İşçileşme

Türkiye tarımında ağırlıklı üretim biçimi olan aile emeğiyle üretim yapan küçük üreticilerin son yıllarda nüfus, istihdam ve mülkiyet özellikleri açısından büyük alt üst oluşlar ve çözümler yaşadığını görüyoruz. Bu süreç devletin çeşitli kooperatifler, kamu kurumları ve bankalar aracılığıyla tarımda piyasa ilişkilerini üreticiler lehine desteklediği, aile emeğine dayalı üretimi sermayenin baskısından ve rekabetten

10 Tarımda yaşanan hızlı dönüşüm ve küçük köylülüğün, çiftçiliğin tasfiyesi akademik çalışmalara daha sık konu olmaya başlıyor. Abdullah Aysu ve M. Serdar Kayaoğlu’nun derlediği “Köylülüğün Sonra Tarım: Osmanlı’dan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme” (Aysu ve Kayaoğlu, 2014), Metin Özügürlü’nün “Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı” (Özügürlü, 2011), Çağlar Keyder ve Zafer Yenal’in “Bildığımız Tarımın Sonu” (Keyder ve Yenal, 2013) başlıklı çalışmalarında son dönemde küçük meta üreticilerine ilişkin hızlı dönüşümlere yer veriliyor.

çeşitli müdahalelerle koruduğu bir yapının çözülmesiyle doğrudan ilişkilidir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kapitalizmin küresel ölçekte düzenleyici kurumlarıyla çeşitli hükümetler ve özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükümeti arasında yapılan işbirliğine dayalı olarak tarımın serbest piyasa ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Yeni tarım politikalarına geçiş 1980'de 24 Ocak Kararlarıyla başlamış, 1990'ların ortasında ve 2000'li yılların başından itibaren arka arkaya gelen ekonomik krizlerle birlikte daha sistematik uygulamaya geçilmiştir. "Yapısal Uyum Programları" çerçevesinde uygulanan serbestleştirme politikalarına göre devlet tarım ürünü, girdi ve kredi piyasalarında düzenleyici rollerini terk ederken tarımda sermayeye yeni birikim fırsatları ve alanlar doğmuştur. DB'nin önerdiği "Tarım Politikaları Reform Paketine" göre çiftçiler piyasa koşullarına göre üretim kararı alacak, doğrudan tüccarla muhatap olacak, ticari bankalardan kredi bulacaktı (Keyder, 2013: 201). Üreticileri destekleyici işlevleri olan kurumların özelleştirilmesi veya ticarileşmesi, düşük maliyetli kredi ve girdi sağlayan kooperatiflerin, kamu bankalarının tasfiyesi, dış piyasalardan gelen tarım ürünlerine karşı korumaların kaldırılması yeniden yapılanma programının çeşitli ayaklarını oluşturmaktadır.

2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrasında DB'nin reform paketi kapsamında önerdiği düzenlemeler çerçevesinde devlet bütçesi üzerinde kamur olarak görülen tarımda destekleme programını yürüten KİT'lerin özerk, yarı özerk yapılar haline getirilmesi, taban fiyat uygulamasının tamamen kaldırılması ve girdi fiyatlarının piyasaya bırakılması hedeflenmiştir (Oral, 2006: 129). Bu doğrultuda ürün, girdi ve kredi piyasalarını üreticiler lehine düzenleyen TMO, TEKEL, Şeker Fabrikaları, Tarım Satış Kooperatifleri, Fiskobirlik, Çaykur gibi kurum ve kooperatifler büyük ölçüde işlevsiz hale getirilmiştir. Çay, tütün yanında çok sayıda tohumluk ürünün ithalatı önündeki engellerin kaldırılması ve kota uygulamasına geçilmesiyle küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler çok uluslu şirketlerin yoğun rekabetine maruz kalmışlardır. Dünya piyasalarıyla entegrasyon süreci içinde geçtiğimiz 15 yıllık süre zarfında Türkiye'de yoğun olarak üretilen tütün, buğday, mısır, ayçiçeği, pamuk ve yağlı tohumlar gibi birçok üründe hızlı ithalat ar-

tışları yaşanmıştır (Oral, 2013: 454-455). Dönemin liberal iktisatçıları ve hükümet yetkilileri, desteklemelerin bütçeye ağır yükler getirdiği, tarım kesimini verimsizleştirdiği ve enflasyonist etkiler doğurduğu, tarımsal ürün fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde olduğu gibi çeşitli gerekçeler öne sürerek destekleme sisteminin tasfiyesine ve serbestleşme politikalarına meşruiyet kazandırmışlardır.

Tarımda neoliberal dönüşümün çok yönlü etkilerinden en önemlisi, ağırlıklı kesim olan küçük üreticiler üzerinde artan piyasa baskısıdır. Çeşitli seçim dönemlerinde hükümetlerce yapılan iyileştirmelere rağmen 1994 krizi sonrasında özellikle 1998-2007 zaman dilimi içinde tarım ürünü fiyatlarında %35'lik bir gerileme ortaya çıktığını görüyoruz (Boratav, 2013: 57). Boratav'a göre krizlerin etkisini gösterdiği 2000'li yıllarda tarımsal ürün fiyatlarındaki çöktülerden doğan olumsuz etkilerin önceki yıllardan farkı, geçici olmamasında yatmaktadır. Tarım ürünü fiyatlarında gerileme yanında üretim için gerekli olan fenni gübre, mazot gibi girdi fiyatlarında ortalama %37'lere varan artışlar yaşanmaktadır. Örneğin 2008 yılında gübre, ilaç gibi çeşitli girdi fiyatları %37 artarken fındık fiyatları bir önceki yıla göre %29 azalmıştır. Aynı şekilde 2010 yılında girdi fiyatları %26 artış gösterirken ürün fiyatları %20 artış göstermiştir (TZOB, 2011). Bu şekilde girdi ve tarımsal ürün piyasalarında etkinliği artan sanayi sermayesinin küçük üreticiler üzerinde fiyatlar yoluyla artan baskısından söz edebiliriz. Alım gücü ve tarımsal gelirlerde düşüşler, artan üretim maliyetleri şeklinde somutlaşan bu süreçte küçük üreticilerden ticaret ve sanayi sermayesine doğru artık aktarımının boyutları giderek genişlemektedir.

Geçtiğimiz 20 yıllık süre içinde tarımda hâkim üretim biçimi olarak görülen aile emeğine dayalı çiftçiliğin nüfus, istihdam ve mülkiyet özellikleri açısından yaşadığı hızlı alt üst oluşları verilerle takip edebiliriz. TÜİK verilerine göre 2000'li yılların başından 2012 yılına kadar 7 milyona yakın büyük bir nüfus kırsal alanları terk ettiği gibi 1998 ve 2012 yılları arasında tarımda çalışan yaklaşık 3 milyon kişi üretimden çekilmiştir. Huricihan İslamoğlu öncülüğünde yapılan alan araştırmasında, son süreçte yaşanan çözülmeden en çok toplam işletmelerin %65'ini oluşturan küçük, orta ölçekli işletmelerin etkilendiği saptanmıştır (2008: 56). Ücretsiz aile emeğinin ağırlıkta

olduğu tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki oranı 1994'te %44'ken, 2012'de %24,6'ya düşmüştür.¹¹ Aile emeğinin tarımsal istihdam içinde ağırlıklı oluşu uzun yıllar boyunca Türkiye'de tarım ve tarım dışı sektörlerde yer alan işçilerin köyle bağlantılarının devam etmesine, işçileşmenin beraberinde getirdiği risk ve belirsizliklerle baş etmede büyük rol oynamıştır. TÜİK verilerine göre 2000-2013 yılları arasında kırsal kesimde yaşayan ücretsiz aile işçisi sayısı 4,1 milyondan 2,7 milyona düşerken, genel olarak ücretli işlere yönelenlerin sayısı yaklaşık 1,5 milyondan 3 milyona çıkmıştır.¹² 1980'lerden bu yana tarımsal üretimle uğraşan aileler uğradıkları iktisadi kayıplar karşısında üretimden çekilerek, tarım ve tarım dışı sektörlerde ücretli işlere yönelerek tepki vermektedirler (Teoman, 2001). Ücretsiz aile emeğinin oranında düşüşler yaşanırken kırsal kesimden tarımda ve tarım dışında ücretli işlere yönelen geniş bir kesimin ortaya çıkması, Türkiye tarımında özellikle işgücü özellikleri bakımından yapısal bir dönüşümün yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Küçük aile üreticiliğinin yaygın olduğu bilinen tarımsal yapıda ücretli emeğin öneminin hızla artıyor oluşu bu dönüşümün beraberinde getirdiği en önemli sonuçlardan biridir.

3. Küçük Üreticiler

Tarımda yaşanan hızlı dönüşümün tezahürleri bölgelerin kendine özgü mülkiyet özelliklerine ve piyasayla bütünleşme derecelerindeki farklılaşmalara göre değişiklik göstermektedir. Biz burada esas olarak tarımda artan piyasa baskısına ve rekabete rağmen üretime devam, hatta karlılık arayışı içinde olan toprak sahibi küçük üreticiler ve kırdan tamamen koparak tek başına ücret geliriyle geçinmek zorunda kalan mevsimlik tarım işçileri üzerinde duracağız. Son yıllarda uğradıkları kayıplara rağmen elinde toprak, sermaye donanımı açısından belirli bir yeterliliği olan, ticari tarımın getirilerinden yararlanmaya devam eden belirli bir kesim üretimi sürdürmeye devam etmekte-

dir. Ancak üretime devam etmelerine rağmen yapılan çeşitli saha araştırmalarında bu işletmelerin üretim ve işgücü yapısında bazı farklılaşmaların ortaya çıktığını görmekteyiz.

Önceden kendi toprağında hane emeğiyle pazara yönelik üretim yapan tarım işletmeleri artık eskisine nazaran daha az hane emeği kullanan, kentsel işler ve mesleklerle gelirini destekleyen, tarım dışına göç veren ve ücretli işçi çalıştırarak pazara yönelik üretim yapan bir karakter kazanmaya başlamıştır. Yıldırım Şentürk, saha araştırmasında tarım dışı ücretli işlerle, tarımsal gelirleri birlikte değerlendiren ve işlerin yoğunlaştığı aylarda ücretli emek talep eden yeni çiftçi profilini "yarı zamanlı (part-time) çiftçilik" olarak tanımlamaktadır (2008: 50). Çiftçi profilindeki bu tip bir dönüşüm, tarım işletmelerinde özellikle işlerin yoğunlaştığı bahar ve yaz aylarında ucuz işgücüne artan bir ilgiyi de beraberinde getirmektedir. Tarım işletmelerinin aile emeği, yakın akrabalar ve köy içi imece usulü gibi geleneksel ücretsiz işgücü kaynaklarını yitirmeye başlamaları dışarıdan talep edilen ücretli emeğe olan bağımlılığı arttırmaktadır (Ecevit, 1999). Sakarya'da yaptığımız saha araştırmasında da saptadığımız bu tip bir çiftçiliğin gelişmeye başlamasıyla üreticiler eskisine nazaran daha az ücretsiz hane emeği kullanarak ve daha fazla dışarıdan ücretli emek çalıştırarak üretimi sürdürmektedir.¹³ Eskisine nazaran üretimde daha fazla ücretli işçiye ihtiyaç duyan ve artan piyasa baskısına rağmen üretimi sürdüren tarım işletmeleri, çoğunluğu Güneydoğu'dan gelen, düşük ücretlerle, güvencesiz, geniş çalışma saatlerinde çalışmaya hazır işçi ailelerini büyük bir imkân olarak görmektedirler. Diğer bir deyişle Güneydoğu'nun kır ve kentlerinde yaşayan işsizler ordusu son yıllarda sermayenin baskısını daha yoğun hisseden, kayıplara uğrayan ve ücretsiz işgücü kaynaklarını yitirmeye başlayan çiftçiler için vazgeçilmez bir ucuz işgücü deposu haline gelmektedir. Küçük ve orta ölçekli üretim yapan işletmeler üzerinde artan piyasa baskısı yanında ücretsiz aile emeğindeki çözümler, tarımda düşük ücretlerle, güvencesiz ve yüksek riskler barın-

11 TÜİK'in internet sitesinde yer alan Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Verileri için bkz. www.tuik.gov.tr, Er: 03 Mart 2013.

12 Veriler için TÜİK'in internet sitesinde yer alan İşgücü İstatistikleri Veritabanı'ndan yararlanılmıştır. İlgili link için bkz. <http://rapory.tuik.gov.tr/12-01-2016-20:15:47-173058209120243144918540071.html> Er: 12.01.2016

13 Yapılan birçok saha araştırmasında çeşitli ürünlerde uzmanlaşan küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinde mevsimlik işçilerin hane emeği kadar önemli bir işgücü kaynağı haline geldiği saptanmıştır. Bu çalışmalar için bkz. Ecevit (1999: 203-211), Ulukan (2009: 221-224), Özügurlu (2011:105-147), İslamoğlu vd.(2011).

dıran çalışma biçimlerinin yaygınlaşması sonucunu doğurmaktadır.

4. Mevsimlik Tarım İşçileri

Türkiye'de tarımda kapitalizmin gelişmeye başladığı 19. Yüzyıldan bu yana tarımsal işgücü içinde sınırlı da olsa tarım işçiliği yapan belirli bir kesim ortaya çıkmıştı. Ancak son dönemde tarımda işçileşme süreci, kırsal ve kentlerde eş zamanlı olarak yaşanan toplumsal dönüşümlere bağlı olarak çok daha yaygın ve derin yaşanmakta buna bağlı olarak çalışma koşullarının işçiler üzerinde yarattığı risk ve tehlikelerde büyük artışlar yaşanmaktadır. 1970'lerden bu yana, Güneydoğu'nun kırsal alanlarında tarım proletaryası olmaya direnen, küçük ve parçalı topraklarında genellikle geçimlik düzeyde üretimi sürdüren, hayvancılık yapan ve geçici ücretli işlerle geçimini destekleyen bir kesim varlığını sürdürüyordu (Oral, 2013: 432). Diğer bir deyişle geniş bir topraksız köylü kesimi yanında ekilmeyen kıraç araziden yeni tarım alanları açarak veya toprak satın alarak geçimlik tarıma dönebilen bir kesim varlığını koruyordu. Ancak son 30 yılda toprak dağılımındaki eşitsizliklerin artması, 1990'larda Güneydoğu'nun kırsal bölgelerinde etkili olan zorunlu göç ve köy boşaltma uygulamaları ve tarımda serbestleştirme uygulamaları gibi birden fazla mülksüzleştirici etkiyi aynı anda yaşayan Güneydoğu'nun köylüleri, Türkiye'de topraktan kopuş sürecini en yaygın, hızlı ve kitlesel biçimde yaşayan kesim haline gelmektedir.

Zorunlu göç ve köy boşaltmalarla kendisini gösteren kırdan kopuş dinamikleri girdi maliyetlerinin artışı, tütün kotası uygulamalarıyla daha da güçlenmiş, büyükşehirlere ve Güneydoğu'nun önde gelen illerine yönelen sonu işsizlikle biten yoğun bir göç başlamıştır.¹⁴ Örneğin DB'nin reform programına bağlı olarak tütün ekiminin sınırlandırılması ve kota uygulamasına geçilmesiyle birlikte Adıyaman'da tütün ekimi 1998-2012 yılları arasında 330 bin hek-

tardan 49 bin hektara düşmüştür.¹⁵ Uygulanan DB reform programı sonucunda Adıyaman'da çiftçilerin büyük bir kısmı ya tamamen işsiz kalmış ya da başka illerin tarımsal alanlarında çalışmaya giden mevsimlik işçiler haline gelmişlerdir (Gülçubuk vd., 2003: 154). 2000'li yıllarda Güneydoğu'nun kırsal alanlarında köy ve mera yasakları kalksa dahi eski birikimlerini yitiren aileler, uygulanan tarım politikaları ve girdi fiyatlarındaki artışlar nedeniyle tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dönmekte zorluk çekmişlerdir.

Kırdan kopuş ve mülksüzleşme dinamiklerinin güçlenmesiyle birlikte mevsimlik tarım işçiliğinin niteliğinde bazı farklılaşmalar kendisini göstermektedir. 1960'lı, 1970'li yıllarda pamuk işlerinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinde sürekli işçilikten çok köylülüğe yönelik eğilimler ağır basmaktaydı (Akkaya ve Altıok, 1996: 254). Oysa önceki dönemlerden farklı olarak son yıllarda işçiler; büyükşehirlerde kalıcı iş bulma umutlarını yitirdikleri gibi köylerine dönüp geçimlik tarımı sürdürme imkânlarını da yitirmişlerdir. Diğer bir deyişle içinde bulunduğumuz dönemde, geri dönüp köyünde kendi tarlasında geçimlik tarımı canlandırmaya yönelen, yarı köylü yarı işçi özellikler gösteren tarım işçiliği terk edilmiştir (Yıldırım, 2015: 370). Önceki tarım işçileri profilinden farklı olarak bugün tarım işçilerinin çok büyük bir bölümü Güneydoğu'nun il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı gibi "baba mesleği" olan tarım ve hayvancılığa dayalı çiftçilik terk edilmiştir.¹⁶ Bunun yerine dayabaşılar aracılığıyla farklı tarımsal alanlardaki geçici, mevsimlik iş fırsatlarını yakalamaya çalışan, ayakta kalmak için gerekirse bütün aileyi, yılın büyük bir kısmında ücretli emek haline getiren bir işçi profili ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de mülksüzleşme dinamiklerinin güçlen-

14 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işsizlik Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. TÜİK Verilerine göre Türkiye genelinde 2013 yılında işsizlik oranı ortalama %9,7 iken, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt gibi illerde ortalama % 21, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da % 17,%'dir. Veriler için TÜİK'in internet sitesinde yer alan İşgücü İstatistikleri Veritabanı'ndan yararlanılmıştır. İlgili link için bkz. <https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul> Er: 12.01.2016

15 Veriler için TÜİK'in internet sitesinde yer alan Bitkisel Üretim İstatistiklerinden yararlanılmıştır. Bkz. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> Er: 15 Mart 2013

16 Son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalarda tarım işçilerinin büyük ölçüde il ve ilçe merkezlerinde oturduğu saptanmıştır. Hayata Destek Derneği'nin Düzce'de yaptığı saha araştırmasına göre tarımda ücretli olarak çalışan hanelerin yüzde 80'lik bir kısmı Güneydoğu'nun kent merkezlerinde oturmaktadır (2014: 7). Batı Karadeniz'de fındık hasadında çalışmaya gelen tarım işçileriyle yapılan başka bir çalışmada, tarım işçiliği yapan ailelerin büyük bir kısmı geçmişte de tarım işçiliği yaparken yaklaşık yüzde 40'lık bir kesimin tarım ve hayvancılık faaliyetlerini terk ederek tarım işçiliğine yöneldiği saptanmıştır (Kalkınma Atölyesi Ar., 2014: 78-99).

mesi yanında son yıllarda kırdan kopan kitleler için kentlere göç ederek ayakta kalma, tutunma olanaklarının giderek daralıyor oluşu tarımda işçileşmenin daha derin ve yaygın yaşanmasına neden olmaktadır. Kentleşme üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda hızlanan bir süreç olarak yeni göçmenlerin sosyoekonomik, politik, kültürel bütünleşme olanaklarının giderek zayıfladığı belirtilmektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 148). Güvencesiz ve düşük ücretli istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, artan işsizlik ve yoksulluk yanında düşük maliyetli konut edinme imkânlarının daralması neoliberal dönemde kentleri yeni göçmenler için daha riskli mekânlar haline getirmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda kente en son gelen göçmen grup olan Güneydoğulu kitleler, hazırlıksız göç ve sektörler içinde kendi varlık koşullarını değiştirebilme imkânlarına sahip olmamaları nedeniyle emlak piyasası ve işgücü piyasasının en altında yer almışlardır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001: 174-175). Güneydoğuda tarım ve hayvancılığın çöküşü yanında büyükşehirlerde yeni göçmenler için iş ve ucuz konuta ulaşım imkânlarının daralması son dönemin mevsimlik tarım işçilerini farklılaştıran diğer bir süreç haline gelmektedir. Son 20-30 yıllık süreçte tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle geçimi destekleme veya kentlere göç ederek koşulları iyileştirme seçeneklerinin giderek ortadan kalkmasıyla mevsimlik işçiler, tarımda kuralsız, güvencesiz ve düşük ücretlerle çalışmanın bütün risk ve belirsizliklerine açık ayrılmış, farklılaşmış bir toplumsal kesim haline gelmektedir.

5. Tarımda Güvencesizliğin Yaygınlaşması

Esnek ve güvencesiz istihdam biçimleri, kapitalizmin dünyada ve Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren içinden geçtiği sermaye birikim rejimine bağlı krizleri aşmak ve yeni birikim imkânları oluşturmak için başvurduğu çözümlerden biri haline gelmektedir. Neoliberal politikaların istihdam biçimleri üzerindeki etkisi istikrarlı, güvenceli, sigortalı çalışma biçimleri yerine enformel, esnek ve kuralsız çalışmanın yaygınlaştırılması şeklinde kendisini göstermektedir.¹⁷

17 Çalışmada enformel istihdam biçimleri tanımlaması Akdemir'in çizdiği çerçeve içinde kullanılmıştır; "sosyal hakları

1980 sonrası dönemde kırdan kopuş dinamiklerinin güçlenmesine karşın kentlerde yeni istihdam olanakları daha sınırlı hale geldiği gibi yaratılan istihdamın niteliği de değişmektedir. Geliştirilen "yeni" denetim ve kontrol mekanizmaları ile birlikte bir işte çalışmanın beraberinde getirdiği risklerin ortadan kaldırılmasında işverenlerin sorumlu olduğu gerçeği büyük ölçüde görünmez hale gelmiştir (Müftüoğlu ve Taniş, 2010: 190). Toplam istihdam içinde kamu kesimi payı önemli ölçüde gerilerken, özel kesim içinde de düşük verimlilik ve düşük ücret ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştığı ve enformel sektörün şiştiği ve kayıt dışı istihdamın giderek arttığı gözlemlenmektedir (Şenses, 2003). Şenses'in ifade ettiği gibi tarımdan kopan geniş bir kesimin ortaya çıktığı koşullarda kentlerde geniş işsiz kesimler oluşmakta ve aynı zamanda düşük ücretli ve güvencesiz çalışmaya dayalı enformel işgücü piyasalarına yeni ve geniş katılımlar ortaya çıkmaktadır.

Yeni dönemde Türkiye'de ve dünyada sermayedar kesimler ve devletler tarafından enformel, esnek istihdam biçimleri yaygınlaştırılmaya çalışılırken bu istihdam biçiminin tarımda çok daha eskiye dayanan bir geçmişi vardır. Osmanlı'nın son dönemlerinde tarımda kapitalizmin gelişmeye başladığı Çukurova ve Batı Anadolu gibi bölgelerde dayıbaşılık mekanizması, uzun saatlere ve düşük ücretlere dayalı güvencesiz çalışma biçimleri yaygın uygulamalar haline gelmiştir. Aynı şekilde Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren bugüne kadar kayıt dışılık ve güvencesizlik tarımda çalışma ilişkilerinin temel özelliklerinden biri olmaya devam etmiştir.¹⁸ Dolayısıyla tarım işçiliği, güvencesizleşmenin genelleştiği son 20 yıllık zaman dilimi öncesinde de sosyal korumadan ve sosyal ücretten büyük ölçüde mahrum kalarak ücretlilerin en dezavantajlı kesimini oluşturmuştur (Özügürlü, 2012: 161).

Son yıllarda güçlenen mülksüzleşme ve işçileşme dinamiklerine bağlı olarak dayıbaşılık mekanizması çerçevesinde işleyen enformel ve kuralsız çalışma biçimi tarımda daha yaygın hale gelmektedir. "Yeni"

ve sosyal güvencesi olmayan, bildirilmemiş, düzenli ücret almayan, süreli-süresiz iş sözleşmesi yapılmayan, iş saatleri düzenlenmemiş ve çalışma hukukunca tanımlanan özelliklerin bulunmadığı faaliyetlerde çalışanların tamamı enformel istihdamdır (Akdemir, 2008: 56)."

18 Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin içinden geçtiği tarihsel süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım (2015: 77-205).

emek rejimiyle de uyumlu olarak eski bir enformel mekanizma olan dayıbaşılık, daha önce hiç olmadığı kadar tarımda işgücü tedariki ve kontrolü alanında önemini artırmaktadır. Enformel çalışmanın yaygınlaşmasında, tarımda sendikal örgütlenme geleneğinin sınırlı kalması ve Türkiye’de köklü kurumsal sendikaların tarım alanında örgütlenmekte yetersiz kalması büyük ölçüde etkili olmaktadır. Hayatta kalabilmek için emeğini satmak zorunda olan işçiler, sendikaların veya devletin yasal, kurumsal korumalarının yeterli olmadığı koşullarda ücret ve çalışma koşulları açısından seçici olmaktan ziyade sermayenin önerdiği koşullara ikna olmak zorunda kalırlar (Altundaş, 2011: 13). İşveren çiftçiler dayıbaşılar sayesinde mümkün olduğunca ucuza ve olumsuz çalışma koşullarına hazır işgücü sağlayabildikleri gibi işçi çalıştırmaktan doğan sorumluluk ve risklerden büyük ölçüde kurtulabilmektedirler. Dolayısıyla işveren çiftçiler, dayıbaşılar aracılığıyla çalışma, barınma, ulaşım koşullarını kendi çıkarlarına uygun olarak düzenleyebilmekte, son yıllarda uğradıkları iktisadi kayıpları ve riskleri tarım işçilerine kolaylıkla devredebilmektedirler.

6. Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerinde Artan Riskler ve Trafik Kazaları

İstikrarlı olarak trafik kazalarına dönüşen yüksek risk ve tehlikeler; işgücü maliyetlerini en aza çekmeye çalışan işveren çiftçiler, düşük ücretler ve güvensizliğin dayattığı zorunluluklar karşısında ayakta kalma stratejileri geliştiren işçiler ve mevcut yasal düzenlemelere rağmen tarımda çalışma, ulaşım koşullarını formel denetim mekanizmaları dışında bırakan devlet yetkilileri gibi çeşitli aktörlerin tercihleri, ihmalleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Sakarya Kocaeli’de fındık tarımında ücretler, ulaşım, barınma gibi çalışma koşullarıyla ilgili konular, işçi arz ve talep durumuna bağlı olarak toprak sahibi işveren çiftçiler, dayıbaşılar ve tarım işçileri arasındaki güç ilişkilerine bağlı olarak çözümlenmektedir. 20-30 dönümlük küçük ölçekli fındık tarlası olan işverenler dahi kapitalist girişimci mantığıyla hareket etmekte, piyasadan gelen fiyat sinyallerine göre üretim ve işgücünü yeniden organize etmektedirler. Kapitalist üretimin işleyiş yasalarına uygun olarak üretim maliyetlerini azaltmanın en etkin yolu işgücü maliyetlerini azaltmak, dolay-

sıyla işgücü için yapılan tüm ödemeleri en aza indirmek mümkünse sifıra indirmektir (Altundaş, 2011: 14). Özellikle 1990’lardan itibaren Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa ve Adıyaman’dan gelen işçilerin sayısında büyük artışların olduğu, üreticiler üzerinde piyasa baskılarının arttığı yıllarda işveren çiftçilerin ucuz işgücüne olan ilgileri artıyor. İşverenler üzerinde sendikal baskının olmadığı, az sayıdaki yasal korumanın oldukça sınırlı uygulandığı şartlarda, işveren çiftçiler dayıbaşılarla yaptıkları işçi çalıştırma sözleşmelerini kolaylıkla kendi lehlerine olacak şekilde düzenleyebilmektedirler. Bu sayede işveren çiftçiler, işçi arzındaki artışla birlikte işçi çalıştırmaktan doğan ulaşım, yemek, barınma koşullarıyla ilgili sorumluluklarından büyük ölçüde kurtulmuş ve dayıbaşılık mekanizması aracılığıyla bu harcamalar büyük ölçüde işçilere devredilebilmiştir. Tarımda sermayenin kontrolünü artırdığı son yıllarda işçilerin çalışma, barınma, ulaşım gibi yaşamlarının bütün aşamaları, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ilkesine göre düzenlenmektedir. Hatta gelen işçi sayısının arttığı, fındık rekoltesinin düşük olduğu yıllarda koşullar daha da kötüleşmekte bazı köylerde işverenler, yevmiyeleri günlük asgari ücret tutarının altına çekebilmektedirler.

Saha araştırması yürüttüğümüz Sakarya’da işveren çiftçiler, fındık tarlasının yanına 10-15 işçinin iş bitimine kadar bir arada kalabileceği tek gözlü, derme çatma barınaklar yapmışlardır. İşveren çiftçinin barınak yapmadığı tarlalarda işçiler çadırlarda kalırlar. Ayrıca önceki yıllarda tamamen işverenlerce karşılanan ulaşım ve yemek harcamaları son yıllarda işçilere yüklenmiştir. 2013 yılı fındık toplama sezonunda yaptığımız görüşmelerde “neden önceki yıllarda işverenlerce karşılanan bu masraflar artık sizin tarafınızdan karşılanıyor?” sorumuza işçiler “dayıbaşı tarla sahibiyle öyle anlaşmış” ya da “çiftçinin de durumu giderek bozuluyor” gibi cevaplar vermişlerdir. Çiftçiler, sabah 7’den akşam 7’ye kadar süren mesai saatlerini mümkün olduğunca erken başlatıp, geç bitirerek günlük 12 saatlik mesai sınırını aşmaya çalışırlar. Tarla sahibinin fazla çalışmayı ücretlendirmekten ve ulaşım, yemek harcamalarını karşılamaktan kaçınması, mevsimlik işçilerin sıklıkla şikâyet ettiği konulardan biridir. Yerel yöneticiler ve mülki amirler zaman zaman işçilerle, toprak sahipleri arasında ücret farklarından doğan sorunları düzenlemek için çalışma ilişkilerine dâhil olabilmektedirler. Sakarya,

Kocaali Kaymakamı köylere göre farklılaşan ücret uygulamalarının önüne geçmek için 2010'da tarım işçilerinin hayatlarının iyileştirilmesi amacıyla çıkarılan Başbakanlık Genelgesi'ne uyulması konusunda sözlü ve yazılı uyarılarda bulunabilmektedirler.¹⁹ Ancak yaptığımız görüşmeler ve gözlemlerden elde ettiğimiz bilgilere göre işveren çiftçiler ve ilçedeki yetkililer çalışma, barınma, ulaşım koşullarındaki yaşanan çok sayıda olumsuzlukla ilgili kapsamlı bir iyileştirmeye yönelmiyorlar. İşçi çalıştırma maliyetlerini artıracak çabalar, tedbirler işveren çiftçilerce hoş karşılanmıyor.

Kendi hesabına yapılan tarım ve hayvancılıkla geçimlerini destekleme şanslarını yitiren kesimlerin devletin koruyucu önlemlerinin ve sendikal korumaların olmadığı şartlarda emek piyasasına girişi tarımda ücretli çalışma deneyimini oldukça dezavantajlı hale getirmektedir. Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi önceki dönemlerden farklı olarak tarımda işçileşme, içinde bulunduğumuz süreçte çok daha yoğun ve yaygın yaşanmaktadır. Tarım ve hayvancılığa dayalı geçim faaliyetlerinin desteğinden yoksun kalan tarım işçisi aileler, düşük ücretler ve kronik işsizliğin sürekli gündeme getirdiği sosyal riskler ve güvencesizlikle başa çıkabilmek için çeşitli ayakta kalma stratejileri geliştirmektedirler. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, ailenin mevcut işgücü kapasitesini mümkün olan en geniş haliyle işçileştirerek mevcut gelirleri artırma yoluna gitmesidir. Kentsel sektörlerdeki işçilerden farklı olarak mevsimlik tarım işçiliği, ailenin bütün üyelerini kapsamaya başladığı gibi daha geniş zaman dilimlerine yayılan bir geçim etkinliği halini alır. Özellikle ücretlerin düşük olduğu ve kalıcı işsizliğin daima gündemde olduğu koşullarda çocuklar, öğrenciler, yaşlılar, kadınlar gibi neredeyse ailenin bütün fertleri ücretli emek piyasasına dâhil edilir. Toprakla ve hayvancılık faaliyetleriyle bağını bütünüyle koparan geniş bir tarım işçisi grubu için bu durum çok daha belirgindir. Ücretli olarak çalışma zorunluluğu bütün ailenin eşyalarıyla birlikte aylarca evden uzak, yılın büyük bir kısmını bir tarladan diğerine yollarda geçirmesi anlamına gelir. Kırdan koparak il ve ilçe merkezlerinde yaşayan ailelerin bütün üyelerinin, yılın büyük bir kısmında tarım işçiliğine yönelmesi son

dönem tarım işçiliğinin değişen bir özelliğidir.

Örneğin 10-15 kişilik tarım işçisi aileleri, sürekli işsizliğin neden olduğu yoksullukla başa çıkabilmek için Diyarbakır'dan yola çıkıp Malatya'da kayısı, Sakarya'da fındık, Bursa'da domates hasadında çalışmak gibi oldukça farklı bölgeler arasında sürekli hareketli olmak zorunda kalır. Diğer bir deyişle tarım işçileri ne kadar çok tarlada çalışırlarsa kronik işsizlik ve güvencesizliğin yarattığı risklerle başa çıkmak o kadar kolaylaşır. Aileler, akraba, hemşeri grupları gibi kalabalık gruplardan oluşan tarım işçilerinin hayatları üstü açık araçlarda ve aşırı yüklenmiş minibüslerle bir tarladan diğerine sürekli olarak yollarda geçer. Özellikle üretim ve hasat aylarında batı ve kuzey bölgelerinin tarımsal alanlarıyla Güneydoğu'nun belli başlı illeri arasındaki yollarda yoğun bir işçi hareketliliği kendisini göstermektedir. Böylece mevsimlik göçler tarım işçiliğinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Örneğin, Mardin'in Derik İlçe merkezinde oturan bir tarım işçisi ailesi, dayıbaşının bulduğu işe gitmek için eşyalarıyla birlikte 1000-1500 km yol kat etmekte, en az 1-2 ay çeşitli tarlalarda çalıştıktan sonra Mardin'e geri dönmektedir. Bu durum tarım işçileri, dayıbaşılar ve işveren çiftçiler arasında oluşan tarımda çalışma ilişkilerinin Türkiye'de geniş mekânları ilgilendiren bir mesele haline geldiğini göstermektedir. Şehirlerarası yollarda uzun sürelere yayılan yolculuklar, çalışma koşulları ve çadır hayatı gibi yaşamın çeşitli yönleri maliyetlerin düşürülmesi ilkesiyle düzenlendiğinde işçiler çeşitli risk ve tehlikelere açık hale gelmektedir. İşçileri taşıyan araçların şehirlerarası yollarda ve tarlalara taşınırken sıklıkla yaptığı kazalara bağlı olarak yaşanan ölüm ve yaralanmalar, bu risk ve tehlikelerin oldukça çarpıcı boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Tarım işçilerini çalışmaya gidecekleri tarla ve fındık bahçesine götürecek olan minibüs veya üstü açık kamyonlar trafik kazası risklerini en üst düzeyde yüklenerek yola çıkmaktadırlar. Tarım işçilerinin ölümüne ve yaralanmasına yol açan trafik kazaları, şehirlerarası yollarda ve işçilerin kaldıkları barınaklarla çalışmaya gittikleri tarlalarda arasındaki tali yollarda yaşanmaktadır. Şehirlerarası yollarda yapılan ulaşımda daha çok minibüs ve eskisine nazaran daha az olmak üzere kamyon, kamyonet gibi araçlarla ulaşım yapılırken tarlalara yapılan ara yollardaki ulaşımda çoğunlukla traktör, kamyonet ve pat pat gibi üstü

19 "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi" Konulu 27531 sayılı Başbakanlık Genelgesi 24 Mart 2010 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır.

açık araçlar kullanılmaktadır. Gazete arşivlerine kabaca baktığımızda, 1960'lı ve 1970'li yıllar gibi yakın bir geçmişte yaşadıkları köylerden Adana'ya doğru pamuk hasadında çalışmak için kamyon kasalarında taşınan çok sayıda işçinin ölümlü ve yaralanmalı kaza haberlerine rastlıyoruz.²⁰ Türkiye'de uzun yıllar boyunca kamyonla tarım işçisi taşımak neredeyse gelenekselleşmiş bir uygulama haline gelmiştir. Ancak son yıllarda yapılan sıkı denetimler sonucu şehirlerarası yollarda kamyon ve diğer üstü açık araçlarla işçi taşıma uygulamaları azalmaktadır. Denetimlere rağmen köy, kasaba ve ilçelerde tarlalara gidiş gelişlerde, tali yollarda traktör, kamyonet gibi üstü açık araçlarla işçi taşımaya devam edilmektedir. Bugün şehirlerarası yollarda işçi taşıma işinde çoğunlukla 15-18 kişilik Ford Transit araçlar kullanılmaktadır. Uzun mesafeli yolculuklarda kamyonla taşımadan minibüslerle taşımaya geçilmesine rağmen trafik kazalarına bağlı ölüm ve yaralanmalarda herhangi bir azalma yaşanmadığını söylemek mümkün görünmemektedir. Sakarya'da yapılan saha araştırması sırasında yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda, işçi taşıyan araçların aşırı yüklenmesi ve kamyon, kamyonet, traktör, pat pat gibi üstü açık araçlarla yapılan taşıma, işçilerin ulaşım koşullarını son derece riskli hale getiren en önemli etkenler olarak saptanmıştır.

İşsizliğin sürekli, bulunan işlerin geçici ve ücretlerin düşük olduğu koşullarda, Türkiye'nin dört bir yanındaki tarlalarda çalışarak zorlukla elde edilen birikimlerle daha uzun süre geçinmenin yolu tüketici metalarına olan bağımlılığın ve harcamaların mümkün olduğunca asgariye indirilmesidir. İşveren toprak sahiplerinin üstlenmekten sürekli kaçınarak işçilerin üzerine yıktığı yemek, barınma ve ulaşım maliyeti ne kadar düşürülürse iş bulmanın çok zor olduğu gelecek aylar için hazırlıklı olmak mümkün olur. Sakarya'ya fındık hasadı işinde çalışmaya gelen işçiler yemek, barınma ve ulaşım masraflarının işçiye yüklenmesinin beraberinde getirdiği sorunlarla, düşük maliyetli ve yüksek riskli çözümler üreterek başa çıkarlar. İşçi

taşıyan araçların kapasitenin üzerinde yüklenmesi, ailelerin daha fazla üyesini daha az harcamayla ücretli emek haline getirme çabası doğrultusunda yaptıkları tercihlerle ilgilidir.

Ulaşım harcamalarını düşürmek amacıyla minibüslerin işçilerce aşırı yüklenmesi yaşanan trafik kazalarının arkasında yatan en önemli nedenlerden biri haline gelmektedir. Sakarya'da görüşme yaptığımız bir tarım işçisi gidiş dönüş yol masrafının neredeyse bir haftalık çalışmasına denk geldiğini söylüyor (Diyarbakır'dan Gelen Tarım İşçisi, 2012 Eylül). İşçi aileleri üstlenmek zorunda kaldıkları kişi başına ulaşım maliyetini düşürmek, kendilerine kalan birikimi artırmak için 15-18 kişilik kapasitesi olan minibüslere yaklaşık 20-25 kişi biniyorlar. Ailenin çalışabilir durumda bütün fertleri minibüslerde sıkışık vaziyette bir arada yolculuk yapıyor. Bunun yanında ailenin yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu mutfak malzemeleri, halı, yatak, yorgan, çadır gibi barınma araçları da minibüse yükleniyor. Güneydoğu'nun kent ve kasabalarında batıya göre daha ucuza satılan, temel gıda maddeleri; un, şeker, yağ çuvalları da minibüse yüklenir. İşçilerin yaşadıkları kent ve kasabalarda temel gıda malzemelerini satın almak için tanıdıkları esnaf-lardan borçlanma şansları da vardır. Mevsimlik tarım işçiliğiyle geçimini sürdüren aileler yaşadıkları illerden çalışmaya gittikleri yerlere yanlarında ne kadar fazla erzak götürürlerse temel ihtiyaçlar için gerekli olan harcamalar da o kadar düşer. Dolayısıyla ulaşım, yemek ve barınma gibi işçi çalıştırma maliyetlerini bütünüyle üstlenmek zorunda kalan işçiler, çalışmaya gittikleri yerlere, uzun mesafeler boyunca hem kendilerini hem de yaşam araçlarını taşımak zorunda kalırlar.²¹ Mutfak malzemeleri, beslenme, barınma araçları yanında kapasitenin üstünde yolcu taşındığında kişi başına düşen yol, yemek harcamalarını düşürmek

20 Milliyet Gazetesi'nin arşivine girildiğinde 1960'lı ve 1970'li yıllarda "Ceyhan'da 6 İşçi öldü", "Tarım İşçisi Götüren Traktör Su Kanalına Uçtu, 3 Kadın Öldü", "İskenderun'da Tarım İşçisi Taşıyan Bir Kamyon Devrildi." gibi haber başlıklarıyla çeşitli kamyon, traktör kazalarında aynı aileden çok sayıda işçinin öldüğü haberlere ulaşmak mümkündür. İlgili haberlerin linki için bkz. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> Er: 13.01.2016

21 Türkiye'nin birçok iline çalışmaya giden işçiler benzer şartlarda yolculuk yapmaktadır. Şanlıurfa'dan Giresun'a kamyonla seyahat ederken jandarma denetimine yakalanan bir işçi grubundan 63 yaşındaki H.T. adındaki kadın işçi seyahatini şöyle anlatıyor; "...mecbur kaldım bu işçilerle buraya gelip çalışmaya. Kamyonla geldik, 24 saatten fazla süren seyahatimiz boyunca 20-25 kişi eşyalarla birlikte seyahat ettik. Kamyonla seyahatin zor koşullarını sineye çektik, Giresun İli sınırlarına girer girmez, jandarma bizi önce alıkoydu, sonra buraya kadar getirdi. Burada 24 saat kamyonun üzerinde bekledik... Yorgunluk, bitkinlik içinde 24 saat bekledikten sonra yere inip çadırlarımızı kurabildik (Gülçubuk vd., 2003: 132)."

mümkün olur. Bu çözümler sayesinde dayıbaşı kesintileri, yol ve yemek masrafları gibi çeşitli kesintiler yapılan günlük yevmiyeden daha anlamlı bir kısmı işçilere kalır. Aksi takdirde işçinin yevmiye gelirlerinin neredeyse tamamı dayıbaşı kesintisi, yol ve yemek harcamalarına gider. Bu şekilde işçiler hiçbir birikim elde edemediği için tokluğuna çalıştıkları gibi işsiz geçirecekleri gelecek aylara da hazırlıksız girerler.

“Günlük yevmiye 28 TL'nin %10'u dayıbaşına gidince 25 kalıyor. Aylık 30 günden hesaplırsan (30 x 25 toplam yevmiye geliri) 750 yapar. Bunun 200'nü gelme gitme yola verdin mi 550 kalır. 550'den de yemek, sigara masrafını çıkar geriye 500 kalır. (Bu arada dayıbaşı 'o kadar bile kalmaz' diye müdahale etti.) Buna rağmen gelmesek sıkıntı olur. Örneğin benim dersane işi düşünülür (Diyarbakır'dan Gelen Tarım İşçisi, Eylül 2012, Sakarya).”

Yukarıdaki fındık hasadında çalışarak dersane parasını toplamak isteyen işçi basit bir hesap yaparak iş bitiminde elinde anlamlı, yeterli bir birikim kalıp kalmayacağını hesaplıyor. Görüşme yaptığımız birçok işçi, benzer bir hesap yaparak ücretlerin düşüklüğü ve artan harcamalar biçiminde işçiler aleyhine bozulmakta olan bölüşüm ilişkilerinin beraberinde getirdiği baskıların ve artan risklerin üstesinden gelmeye çalışıyor. Yukarıdaki hesaba göre sadece yolculuk harcaması, işçinin bir haftalık çalışmasına denk düşüyor. Ücretlerin düşüklüğü işçileri en basit harcama kalemlerini dahi asgariye indirmeye zorluyor. Ücretlerin temel harcamalar karşısında yetersiz kalışı, yol harcamalarının işçilere yüklenmesi, işçileri ulaşım harcamalarını asgariye indirmeye ve araçları kapasiteyi aşacak derecede aşırı yüklemeye zorluyor. Araçların bizzat işçilerce kapasitenin üzerinde insan ve eşya ile yüklenmesi ailede çalışan işçi sayısını ve toplam ücret gelirini artırmaktadır. Aynı zamanda araca alınan kişi sayısı ve eşya miktarı arttıkça kişi başına düşen ulaşım, çalışmaya gidilen yerde barınma, yemek harcamalarının düşürülmesi olanağı sağlanmaktadır. Ancak düşük ücretler, işsizlik ve güvencesizliğin dayattığı zorunluluklar nedeniyle işçilerin başvurdukları bu tip çözümler, kapasitenin üzerinde yapılan yüklemeler nedeniyle trafiğe çıkan araçlar üzerindeki kaza riskinin artmasına yol açmaktadır.

Tarımda işçi hareketliliğinin arttığı üretim ve hasat sezonunda, işçiyi yaşadığı yerlerden çalışmaya gettiği tarlalara getirip götürülen minibüs şoförleri, yakla-

şık 1000-1500 km gibi uzun mesafeleri daha hızlı kat ederek, daha fazla sefer yapmaya ve kazançlarını arttırmaya çalışıyorlar. İşçileri taşıyan minibüslerin dayıbaşılara ait olduğu şartlarda benzer bir durum geçerlidir. Dayıbaşılar, hızlıca fındığını toplatıp pazara çıkarmak ve borçlarını kapatmak isteyen çiftçilerden gelen talepleri karşılamak için yeni işçi gruplarını organize ederler. Talebi karşılamak ve daha yüksek kazançlar elde etmek isteyen dayıbaşılar, minibüslerle kısa süreler içinde daha fazla sefer yaparak işçi tedarik etmeye çalışırlar. Bu şekilde işçilerin uzun mesafelerde tek şoförlü, aşırı yüklü vaziyette ve süratli bir biçimde taşınmasıyla trafik kazaları riski oldukça yükselir. Tarımda işlerin yoğunlaşmaya başladığı aylarda tahmini olarak 1-2 milyon tarım işçisi bu şartlarda bir tarladan diğerine yolculuk yapıyor. Aşırı yüklenmiş olan minibüsler, sermayenin dolaylı yollarla tarım işçileri üzerine yüklediği bütün sosyal riskleri taşıyarak trafiğe çıkmaktadırlar. Aşırı yüklü minibüsler veya üstü açık kamyonlarla yapılan taşımanın yarattığı büyük riskler yağış nedeniyle yolun ıslak olması, aşırı hız, patlayan lastik gibi teknik etkenlerle bir araya geldiğinde işçilerin canına mal olan kazalara dönüşmektedir.²² Sakarya'da görüşme yaptığımız bir tarım işçisi sıklıkla yaşanan kazalarla ilgili gözlemlerini şöyle aktarıyor;

“Ufak arabalar (Ford Transit minibüslerden söz ediyor.) çok kaza yapıyor. Çünkü ufak arabalar süratli gidiyor. O da yetişmek için memlekete çabuk gitmek için. Yol uzaktır. 20-22 kişilik oluyor. Aslında 18 kişiliktir. Bir de eşya çok (Mardin'den Gelen Tarım İşçisi, Eylül 2013, Sakarya).”

Aşırı yüklenme yanında üstü açık araçlarda yapılan işçi taşıma uygulaması, kazalara yol açan bir diğer etkidir. Son yıllarda şehirlerarası yollarda yapılan sıkı denetimler sonucu kamyon, kamyonet gibi araçlarla yapılan taşımalar daha sınırlı hale gelmektedir. Ancak işçilerin çalışmaya gittikleri yerlerde, kaldıkları barınak ve çadırlarla çalışacakları tarlalar arasında

22 Sakarya'nın tarımsal alanları yanında pazara yönelik tarımsal üretim yapılan diğer bölgelerde sıklıkla bu tip kazalara rastlanıyor. Bu kazalardan biri 1 Kasım 2014'te Isparta'nın Yalvaç İlçesi'nde yaşanmıştır. Çoğu kadın 17 işçinin öldüğü 28 işçinin yaralandığı bu kazayla ilgili haberde verilen bilgilere göre araçta 1200 kg yük fazlası tespit edilmiş ve 24 kişilik midibüse 46 kişi bindirilmiştir. Habere göre işçilerin çoğu araca jandarma kontrolünden sonra binmiştir. Haber için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/jandarma-kontrolunden-sonra-bindiler-27490654> Er: 07.12.2015

yapılan kısa mesafeli taşımalar, büyük ölçüde traktör, kamyon, kamyonet, pat pat gibi aslında yük taşımak için dizayn edilmiş üstü açık araçlarla yapılmaktadır. Çoğunlukla kırsal alanlarda ve tali yollarda, tarla aralarında yapılan bu tip taşıma trafik denetleme birimlerince tespit edilememektedir. Aynı şekilde Sakarya'da işveren çiftçinin taşıma işini en düşük maliyetle düzenleme çabasının bir ürünü olarak fındık toplama işinde çalışan 10-15 kişilik işçi grubu tarlalara üstü açık araçlarla taşınmaktadır. Üstü açık araçlarla taşıma, işveren çiftçiler için olduğu kadar işçilerce de kanıksanmış bir durumdur. Yaşanan kazalara rağmen rutin hale gelen üstü açık araçlarla yapılan işçi taşıma uygulaması, maliyetlerin düşürülmesi zorunluluğu şeklinde kendisini gösteren piyasa rasyonelleriyle işçilerin artan can güvenliği riski arasında bir tezatlığın yaşandığını göstermektedir.

Sakarya Kocaali'nde kaymakam başkanlığında toplanan Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri İzleme Kurulu Kararlarında yasaklanmasına rağmen çiftçilerin büyük çoğunluğu işçileri tarlaya traktör römorklarında taşırlar. İlgili kararlarda şöyle denilmektedir;

“Bahçeden konaklama mahalline ya da konaklama mahallinden bahçelere yapılacak işçi ve yolcu nakillerinde yük üzerinde yolcu taşınmasının ya da traktörle işçi ve yolcu naklinin engellenmesine; işçilerin bahçe ve konaklama mahalli arasındaki nakillerinden ve izlenecek güvenli yolun seçiminden işverenlerin sorumlu tutulmasına karar verilmiştir.”²³

Aynı şekilde Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'nde; iş araçları olan dayıbaşılara, işçilerin konaklama yeri ile işyeri arasında uygun araçlarla güvenilir bir şekilde ulaşımının sağlanması hususunda işverenle birlikte doğrudan kontrol ve gözetim yapma sorumluluğu verilmiştir.²⁴ İşçilerin güvenli koşullarda taşınması ve diğer birçok hususta, dayıbaşılar, işverenler, ilgili kamu kuruluşları, kolluk kuvvetleri sorumlu tutulmuştur. Alınan önlemlere rağmen işçilerin kısa mesafelerde tarlaya götürülmesi esnasında yaşanan kazalar genellikle aracın engebeli yolda devrilmesi, sürücünün direksiyon hâkimiyetini yitirmesi, römorku traktöre bağlayan kancanın yerinden çıkması gibi

nedenlere bağlı kazalar olarak değerlendirilmektedir. Bu kazalardan biri 2015 yılının ağustos ayında Sakarya Karasu'da yaşanmıştır. Sürücünün direksiyon hâkimiyetini yitirmesiyle devrilen traktör römorkunda taşınan çoğunluğu kadın işçiler yola saçılmış, 18 işçi yaralanmıştır.²⁵ Sakarya'da pazara yönelik fındık üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde tarlaya işçi taşınması sırasında çok sayıda traktör kazası yaşanmaktadır. Kazaların genellikle işverenlere ait araçlarla tarlaya giderken yaşanmasına rağmen işveren çiftçiler hakkında soruşturma açılıp açılmadığı, açılmışsa bu soruşturmanın nasıl sonuçlandığıyla ilgili elimizde herhangi bir veri yoktur. İşçilerin mevzuata uygun şekilde, güvenli koşullarda taşınmasıyla ilgili sorumlu bir yetkili neden etkili bir kontrol mekanizması geliştiremediklerini şöyle açıklıyor;

“Biz burada bir ara denetim yaptık ama (büyük bir kısmı işveren çiftçi olan) halkın tepkisi oluyor. Denetimleri yaptığımızda kaymakam bizi aradı denetimi durdurmamızı istedi. Burada valisi, kaymakamı hep halkın lehine tavır alırlar. Özellikle seçimler yaklaştığında denetimleri durdurmamızı istediler. O nedenle kontrole çıkmayı durdurduk (Güvenlik ve Denetimden Sorumlu Üst Düzey Bürokrat, Sakarya, 2013 Eylül).”

Tarımda çalışma koşulları, ücretler, barınma, ulaşım ve çocuk işçi çalıştırma uygulamaları konusunda yapılmak istenen kimi denetimlerin büyük bir kısmı toprak sahibi olan halktan gelen tepkiler nedeniyle yapılamamaktadır. Büyük toprak sahipleri heyetler halinde kaymakamla görüşerek veya milletvekilleri aracılığıyla baskı yaparak işçilerin ücretler ve çalışma şartlarıyla ilgili yapılan çeşitli iyileştirmelere engel olabilmektedirler. Dolayısıyla büyük ölçüde kural dışılaştırılan, asgari insani standartları belirlenmeyen yaşam ve çalışma koşulları içinde işveren toprak sahipleri çalışma koşullarını kendi lehlerine olacak şekilde istedikleri gibi düzenleyebilmektedirler. Çocuk işçi çalıştırma, üstü açık araçlarla işçi taşıma konusunda

23 Sakarya Kocaali Kaymakamlığı, Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri İzleme Kurulu Kararları 4. Madde. Karar Tarihi 09.08.2012

24 Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 27593 sayılı resmi gazetede 27.05.2010 tarihinde yayınlanmıştır.

25 İlgili haber için bkz. <http://www.sakaryamedya.com/haber/sakaryada-mevsimlik-fındık-iscilerini-tasiyan-tractor-devrildi-3-yarali-38441.html> Er: 17.11.2015. 2013 yılında Sakarya'nın Pamukova ilçesinde yaşanan başka bir kazada, kamyonet kasasında ayva toplama işinde çalışmaya giden kadın işçileri taşıyan araç trafik kazası geçirdi. Kazada 7 işçi yaşamını yitirdi, 13 işçi de yaralandı. İlgili haber için bkz. <http://www.sakaryayenihaber.com/46402-katliam-gibi-kaza-8-olu-haberi.html> Er: 07.12.2015

yapılan sınırlı yasal düzenlemeler dahi uygulanmadığında, denetleme yapılmadığında toprak sahipleri işçi çalıştırmaktan doğan yükümlülüklerini en düşük maliyetli çözümlerle yerine getirmektedirler. Dolayısıyla işverenlerin ulaşım, yemek harcamalarını tarım işçisine devretmeleri, işçilerin harcamalarını düşürmek için buldukları çözümler, işçinin çalışma yaşamının bütün yönlerine olduğu gibi özellikle olumsuz, emniyetsiz koşullarda nakledilmesine yol açan artan güvencesizlik ve riskler anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki yetkilinin açıklamalarında görülebileceği gibi emniyetsiz koşullarda işçilerin taşınması ve çalışma koşulları konusunda yetkililerin aldığı tavır, güvencesizlik ve korumasızlığın yeniden üretilmesinde büyük rol oynamaktadır.

7. Tarımda İşçi Taşıma ve Ulaşım Koşullarını Düzenleyen Yasalar

Yukarıda üzerinde durulduğu gibi işçi taşıma sırasında kapasitenin üzerinde yüklenen minibüsler ve üstü açık kamyon ve traktörlerde yapılan taşıma işleminin rutin hale gelmesi kaza riskini artıran en önemli nedenlerdir. Kazalar, işverenlerin tarımda çalışma koşullarının bütün aşamalarını maliyetlerin düşürülmesi ilkesi etrafında örgütlemeleri yanında buna imkân tanıyan yasal, kurumsal, sendikal süreçlerde oluşan boşluklar veya ihmallerle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede genel çalışma hayatını düzenleyen mevzuatta tarım işçilerinin konumunu ele aldıktan sonra ulaşım koşullarını düzenleyen genelge ve yönetmelikler üzerinde duracağız. Türkiye genelinde çalışma hayatını, daha özeldir işçi işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen mevzuatlar tarımda iş kazalarının önlenmesi ve işverenlerin bu iş kazaları karşısındaki sorumluluklarının tanımlanması konusunda yetersiz kaldığını görüyoruz. 4857 sayılı İş Kanunu 4. Maddesinde, 50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerde İş Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağından söz etmektedir.²⁶ Bu sınırlama hasat dönemlerinde 10-15 işçiden fazlasını çalıştırmayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu Türkiye'de geniş bir tarım işçisi grubunu İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutmakta-

dır. Dolayısıyla geniş bir tarım işçisi grubu, İş Kanunu'nun işçiler üzerindeki koruyucu hükümlerinden, sözleşme yapma, ücret, sözleşme feshi, haftalık ve yıllık izin, hastalık izni, iş sağlığı ve güvenliği yaptırımları vb. gibi haklardan yararlanamamaktadır (Öz ve Bulut, 2013: 101). 6098 Sayılı Borçlar Kanunu'nun 393. Maddesinde işçi işveren arasındaki belirli ve belirli olmayan sürelerdeki iş sözleşmeleri düzenlenmiştir. Özel bir şekle bağlı olmayan bu sözleşmelerde işverenin işçiye karşı sorumlulukları belirtilmiş, ilgili kanunun hizmet akdi hükümleri çerçevesinde işverenlerin tarım işçilerine karşı işçi sağlığı ve güvenliği konularındaki yükümlülükleri ele alınmıştır. Ancak Borçlar Kanunu kapsamında iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin neler olacağı ve sektör bazında bunun nasıl uygulanacağı konusunda belirsizlikler vardır (Karadeniz, 2012: 55). Ayrıca elimizde bu kanunun ilgili maddelerinin uygulandığını gösteren herhangi bir veri bulunmamaktadır.

İş kazalarını düzenleyen mevzuatın mevsimlik tarım işçilerini kapsamadığını görmekteyiz. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSS) 13. Maddesinde; "Sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen engelli hâle getiren olaylar" iş kazası tanımı içinde ele alınmıştır.²⁷ İş kazası tanımlarına işçinin işyeri dışındaki gidiş gelişleri sırasında işçinin ruhen, bedenen uğradığı kayıplar dâhil edilmesine rağmen kanun sigortalı olmayan, güvencesiz çalışan işçileri kapsam dışı bırakmıştır. Oysa Türkiye'de iş kazaları yaygın olarak esnek, güvencesiz çalışmanın yoğunlaştığı enformel sektörlerde (çocuk işçiler, kadın işçiler, mevsimlik işçiler) yaşanmaktadır (Altundaş, 2011: 14). Dolayısıyla İş Kanunu ve SSGSS Kanununda yer alan "iş kazası" tanımı iş kazası yaşanması riskinin en yüksek olduğu alanlardan biri olan tarım kesimi çalışanlarını kapsamamaktadır. 2011 yılında 5510 Sayılı SSGSS Kanununda yapılan düzenlemeyle "tarım ve orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sigortalılığı" başlıklı maddede tarım işçilerine, primleri kendilerinin ödemesi şartıyla sigortalı olma hakkı getirilmiştir (Demir,

26 4857 Sayılı İş Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, Er: 04.12.2015

27 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510.pdf>, Er: 04.12.2015

2015: 187). Ancak saha araştırmasından elde ettiğimiz bilgilere göre yevmiye ücretlerinden dayıbaşı, ulaşım ve yemek kesintilerinden sonra ellerinde oldukça küçük bir ücret kalan tarım işçileri için bu primlerin ödenmesi imkânsız görülmekte ve işçilerin tamamına yakını sigortasız çalışmayı tercih etmektedir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, mevsimlik tarım işçilerini kapsam dışında bırakmamaktadır. Ancak yasanın ilgili maddesinde her ne kadar, tüm işler ve işyerleri kapsama giriyor olsa da düzenlemenin genel olarak sanayi üretimine yönelik olarak kurgulandığı düşünülmektedir (Öz ve Bulut, 2013: 104). Ayrıca kanun kapsamında yapılan iş kazası tanımının işçilerin işe gidiş gelişleri esnasında geçirdikleri süreleri kapsayıp kapsamadığı pek açık değildir. Türkiye’de çalışma hayatını düzenleyen mevzuat, tarım işçilerinin sigortalılık, güvence ve iş kazası durumunu büyük ölçüde kapsam dışında bırakmaktadır. Bu şekilde sigortasız ve güvencesiz çalışmanın işçilerin sağlığı için büyük riskler yarattığı koşullar, büyük ölçüde işveren çiftçilerin etkin konumda olduğu kayıt dışı alanlara itilmektedir.

Tarımda kuralsızlığı yeniden üreten bir diğer durum, işçilerin ulaşım koşullarının daha güvenli hale getirilmesi konusunda çeşitli düzenlemeler yapılmasına rağmen bu düzenlemelerin uygulanmaması, yaptırım ve denetimlerin yetersiz kalmasıdır. Özellikle üstü açık araçlarla yapılan işçi taşıma uygulaması çeşitli yönetmelik ve genelgelerde yasaklanmış, bu konuda birçok kurum ve yetkili sorumlu tutulmuştur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın (ÇSGB) 2010’da yayınladığı eylem planına göre kazaların önlenmesi amacıyla aşağıdaki kararlar alınmış ve bu kararların uygulanması konusunda İçişleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü doğrudan sorumlu tutulmuştur.

“İl/ilçe giriş ve çıkışlarında özellikle gece saatlerinde trafik denetimleri arttırılacak, mevsimlik gezici tarım işçilerinin taşındığı otobüs ve minibuslerin yetki belgeleri ile zorunlu sigortalarının bulunup bulunmadığı, araçların trafiğe uygun olup olmadığı, taşıma (yük ve yolcu) kapasitesinin üzerine çıkılıp çıkmadığı, sürücülerin araç kullanma ve dinlenme sürelerine uyup uymadıkları çıkış yaptıkları illerden başlamak üzere güzergâh üzerinde titizlikle kontrol edilecek, eksiklikleri bulunan araçların hareketlerine izin verilmeyecektir. Tarladan-konaklama mahalline nakillerde yük üzerinde yolcu taşınması engellenecek, işçilerin gü-

venli bir şekilde ulaşımını sağlanacak ve daha güvenli olan yollardan gitmeleri sağlanacaktır. Köy yollarının yanı sıra arazi yollarının da güvenli bir ulaşım için bakımları yapılacaktır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Eylem Planı, 2010).”

ÇSGB’nin eylem planı çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelere rağmen tarımda hasat, çapa, ilaçlama gibi işlerin yoğunlaştığı bahar ve yaz aylarında ucuz işgücü talebinde büyük artışlar yaşanmakta, binlerce işçinin trafiğe çıktığı süreçte yapılan denetim ve kontroller yetersiz kalmaktadır. Ayrıca tarım işçilerinin ulaşım sorunlarını düzenlemek amacıyla 2010’da yayınlanan Başbakanlık Genelgesi’nin 3. Maddesinde valiler, şu tip tedbirler alınması yönünde yetkilendirilmektedir;

“İşçilerin göç döneminde yolculuklarının güvenli ve sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla; göç alan ve veren yerler arasında ulaşım ile ilgili koordinasyon sağlanacak, trafik denetimleri artırılacak, araç ve trafik güvenliğinin gerektirdiği kontroller hassasiyetle ve sıklıkla yapılacak, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarınınca gerekli bütün tedbirler alınacaktır (Başbakanlık Genelgesi, 2010).”

2010 yılı Mart ayında yürürlüğe giren “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi” konulu Başbakanlık Genelgesi’nin 17. Maddesinde üzerinde durulan bütün tedbir ve çalışmaların uygulanması, denetimi konusunda valilikler doğrudan sorumlu tutulmaktadır. Ayrıca işçi, işveren ve dayıbaşılar arasındaki ilişkileri düzenleyen Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği’nin 11. Maddesinin ç bendinde ulaşım şartlarıyla ilgili düzenlemede tarım iş araçları olan dayıbaşılarının “işçilerin, konaklama yeri ile işyeri arasında uygun araçlarla güvenilir bir şekilde ulaşımının sağlanması hususunda işverenle birlikte doğrudan kontrol ve gözetim yapacakları” ifadesi yer almaktadır. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği’nin ilgili maddesi, işçilerin güvenli taşınması konusunda gerekli tedbirlerin alınması için dayıbaşılı ve işverenleri doğrudan sorumlu tutmaktadır. Güvenli taşıma yapılması konusunda bir diğer düzenleme Karayolları Trafik Yönetmeliği’nde yer almaktadır. Karayolları Trafik Yönetmeliği’nin 130. Maddesinde kamyon, kamyonet, römork ve yarı römorklarda yük üzerinde insan taşınması yasaklanmıştır.²⁸ Maddenin

28 Karayolları Trafik Yönetmeliği, Madde 130, Resmi Gazete Ta-

devamında tarım ürünlerinin toplanması, yüklenmesi veya boşaltılması amacıyla tarla veya işyerine götürülüp getirmek üzere en çok 3 kişinin araca bindirelebileceğinden söz edilmektedir. Ancak yönetmelikte işçilerin güvenli ve sağlıklı taşınabilmesi için traktör kasalarında bazı fiziksel, teknik düzenlemeler yapılması şart koşulmuştur.

Görüldüğü gibi işçi göçü veren bölgelerle göç alan bölgeler arası, konaklama yeri ve tarla arası işçi taşıma işinin güvenli şartlarda yapılması için çok sayıda genelge ve yönetmelik düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerde gerekli denetim, önlem ve tedbirler konusunda İçişleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, valilikler, işverenler ve dayabaşılar olmak üzere oldukça geniş bir kesim sorumlu tutuluyor. Ancak saha araştırmasında yaptığımız gözlemlerde ve kazalarla ilgili gazete haberlerinde görüldüğü gibi kamyonet kasası ve traktör römorkunda çok sayıda işçi taşınmakta ve işçilerin güvenli taşınması hususunda önlem ve kontroller yetersiz kalmaktadır. Şehirlerarası yollarda trafik denetimleri daha sıkı olmakla birlikte köy, kasaba ve ilçeler arası tali yollarda denetimler zayıflamakta böylece buralarda üstü açık araçlarla işçi taşıma uygulaması daha yaygın ve kolay hale gelmektedir. Mevcut düzenlemelere rağmen yeterli düzeyde kontrol ve denetim yapılmayarak işgücü talebinin yoğunluk kazandığı dönemlerde kesintisiz ucuz işgücü akışı sağlanmaktadır. Yetkililerin tarımda çalışma ve ulaşım koşullarını düzenleyen yasal mevzuatın uygulanması konusunda yeterli titizliği göstermemesi, gerekli tedbir ve önlemlerin alınmaması trafik kazalarına dönüşen risk ve tehlikelerin süreklilik kazanmasında ve yeni kazaların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır.

Tarımdaki eşitsiz güç ilişkileri mevcut düzenlemelerin uygulanmasını güçleştirmektedir. Saha araştırması yürüttüğümüz Sakarya'da özellikle işlerin yoğunlaştığı aylarda fındık toplamaya giden işçilerin traktör römorklarında taşınması, işçi minibüslerinin aşırı yüklenmesi oldukça sıradan uygulamalar haline geliyor. Yukarıda yaptığımız alıntılarda görülebileceği üzere devlet yetkilileri, toprak sahiplerinden gelen tepkiler nedeniyle ulaşım, barınma ve çocuk işçiliği gibi konularda mevcut yasakların sıklıkla delindiğinden,

yeterli denetim yapamadıklarından söz etmişlerdir. Özellikle tarımda ücretli çalışmanın yoğunlaştığı köy, kasaba, ilçeler gibi küçük ölçekli yerleşim birimlerinde işveren çiftçilerin yasal, kurumsal düzenekler dışına çıkarak çalışma koşullarını düzenlemesi çok daha kolay olmaktadır. Tarımda çalışma ilişkilerinin büyük ölçüde hukuk dışı bırakılmış olması ve mevcut sınırlı düzenlemelerin eşitsiz güç ilişkileri nedeniyle uygulanamaması tarım işçilerini korumasız, güvensiz bırakan etkenler haline geliyor. Diğer bir deyişle tarımda çalışma ilişkilerinin yasal, kurumsal düzenlemeler dışında bırakılması çalışma ve ulaşım koşullarını kuralsızlaştırmakta böylece tarım işçileri sürekli olarak yeni risk ve tehlikelere açık bir işgücü profili haline gelmektedir. Sakarya'da yapılan saha araştırması, diğer araştırmalar, gazete haberleri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler yardımıyla yaşanan kazaların tesadüfi, rastlantısal olaylar olmadığı işverenlerin işgücünü ucuzlaştırmaya yönelik pratikleri, tercihleri ve yetkililerin ihmallerine bağlı olarak artan risk ve tehlikelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tarımda çalışma ilişkilerinin niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan ölüm ve yaralanmaları, sadece sürücü hatalarına, teknik nedenlere bağlı kazalara indirgemek ortaya çıkan risk ve tehlikelerin oluşumunda sorumluluğu olan aktörleri görünmez kılmaktadır.

Sonuç

Son yıllarda madencilik, inşaat, gemi inşaat gibi sektörlerde yaşandığı gibi güvensiz, kuralsız çalışma biçimlerinin yaygınlaşması tarımda çalışan kesimler için de büyük risk ve tehlikeler üretiyor. Göçükler, grizu patlamaları, asansör kazalarına bağlı işçi ölümleri yanında trafik kazaları, tarımda sıklıkla yaşanan "iş kazalarının" görünen yüzünü oluşturmaktadır. Tarım işçilerinin sıklıkla geçirdiği trafik kazaları yetkililerin açıklamalarında ve çeşitli medya organlarında çoğunlukla lastik patlaması, olumsuz hava koşulları, sürücü hatası gibi etkenlere indirgenmektedir. Çalışmada bu kazalar, son yıllarda tarımda yaygınlaşan güvensiz, kuralsız çalışma biçimlerine bağlı olarak artan risk ve tehlikeler çerçevesinde ele alınmıştır. Neoliberal tarım politikalarının sonuçlarının belirginleştiği ve sermayenin tarımda etkinliğini artırdığı yıllarda çalışmanın ana sorunsalı açısından iki önemli dönüşümden söz edebiliriz. Bunlardan birincisi belirli ürünlerde paza-

ra yönelik üretimde uzmanlaşan tarım işletmeleri bir yandan piyasa baskısına maruz kalırken diğer taraftan kentlere verdikleri göçler nedeniyle ucuz işgücüne olan bağımlılıkları artıyor. Aynı süreçte toprak ve sermaye donanımı açısından daha dezavantajlı geniş bir kesim geçimlik tarım ve hayvancılık faaliyetlerini terk ederek tarımda ve tarım dışı işlerde güvencesiz, düşük ücretli işlere yöneliyor. Tarımda meta ilişkilerinin derinleşmesi ve aile, hane emeği gibi eski emek formları üzerinde çözücü etkilerde bulunması sınıfsal kutuplaşmaları ve yaygın bir işçileşmeyi beraberinde getirmektedir. Tarımda eskisine nazaran işçileşmenin daha yaygın ve derin yaşandığı süreçte ücretli çalışmanın yüksek riskler, belirsizlik ve tehlikelerle bezenildiği bir istihdam biçimi de yaygınlaşmaktadır.

Tarımda olağan hale gelen trafik kazalarına dönüşen sosyal risklerin ortaya çıkmasında, işgücü maliyetini mümkün olduğunca düşürmeye çalışan tarım işletmeleri ve işçilerin güvenli şartlarda çalışması ve nakledilmesi hususunda yasal süreçlerin işletilmesi ve denetimlerde sorumluluğu olan kamu kurum ve yetkililerinin tercihleri, ihmalleri doğrudan etkilidir. Mevsimlik işçilerin karşılaşılabileceği risk ve tehlikelere karşı korunması, önleyici tedbirler alınması konusunda yasal düzenlemelerin yetersiz kalması veya yapılan sınırlı düzenlemenin uygulamaya geçmemesi çalışma, barınma ve ulaşım koşullarının formel süreçler dışına itilmesine ve toprak sahibi çiftçilerin çalışma ilişkilerini rahatlıkla kuralsızlaştırabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede işverenler dayıbaşlarının sağladığı ucuz işgücü imkânlarından sonuna kadar yararlandıkları gibi çalışma saatleri, ücretler, beslenme, ulaşım koşullarıyla ilgili sorumluluklarını düşük maliyetli ancak yüksek riskli çözümlerle yerine getirmektedirler. Araçların kapasitenin üzerinde yüklenmesi ve üstü açık araçlarla işçi taşınması kesintisiz, kitlesel ucuz işgücü akışı sağladığı gibi bu şartlarda ulaşım, işçiler açısından yüksek risk ve tehlikeler üretmektedir. Dolayısıyla trafik kazalarını basitçe bir sürücü hatası etrafında değerlendirmek güvencesizliğin, risk ve tehlikelerin yeniden üretiminde zincirleme payı olan işveren çiftçilerin, dayıbaşlarının ve yetkililerin sorumluluklarını büyük ölçüde görünmez hale getirmektedir. Bu görünmezlik durumu sayesinde çok sayıda ölüm, yaralanma ve sakatlanmaya rağmen işveren çiftçiler ve yetkililer, tarımda ulaşım şartlarının daha güvenli hale getirilmesi doğrultusunda gerekli

önlemler ve tedbir alma konusunda adım atmamakta ve böylece yeni kazaların zemini oluşmaktadır.

Saha araştırmasında ve diğer araştırmalarda tespit edildiği gibi işçilerin büyük bir çoğunluğu, dayıbaşılar aracılığıyla belirli bir işverenle yazılı olmayan bir iş sözleşmesi kapsamında çalışmaya gitmektedir. Dolayısıyla bu kazalar, tarımda çalışma ilişkilerinin bir parçası olarak ele alındığında süreklilik gösteren ölüm ve yaralanmaların arkasında işveren çiftçiler, dayıbaşılar ve devlet yetkilileri gibi aktörlerin tercih ve ihmallerini sorgulamak mümkün hale gelmektedir. “Kaza” kavramının bilinçli, bilinçsiz kullanımı yanında yaşanan ölümleri sürücü hatalarına, yol ve hava koşullarındaki olumsuzluklara indirgemek oluşan risk ve tehlikelerin arka planında yer alan failleri görünmezleştirdiği gibi işçi sağlığı ve güvenliğine yönelik tedbirlerin alınmasını da büyük ölçüde engellemektedir. Tarımsal sermaye, çiftçiler, devlet yetkilileri gibi çeşitli kesimlerin düşük maliyetli, güvencesiz işçi çalıştırma ve çalışma ilişkilerini yasal süreçler dışında tutma politikaları, kamuoyunda tartışmaya açılmadığı ölçüde yeni trafik kazaları “geliyorum” demeye devam edecektir.

Kaynakça

- Akdemir N. ve A. Odman (2008) “Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde Örülen ve Üstü Örtülen Sınıfsallıklar”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 113 (3): 49-89.
- Akdemir, N. (2008) *Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme*, İstanbul: SAV.
- Akkaya, Y. ve M. Altıok, (1996) “Çukurova’da Pamuk İşçileri” *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi İçinde*, Birinci Cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı: 253-257.
- Akşit, B. (1988) “Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960-1980”, Pamuk, Ş. Ve Toprak, Z. (der.), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar İçinde*, Ankara: Yurt: 11-29.
- Altundaş, E. (2011) “Kapitalist Üretim Tarzı ve İş Kazaları”, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 11 (40): 11-16.
- Boratav, K. (2004) *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2013) “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, Oral, N. (der.), *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politikası (1923-2013) İçinde*, Ankara: Notabene, 53-66.
- Çağlayan, Ç. (2010) “Tarım Politikalarındaki Değişimin

- Sağlık Üzerine Etkileri”, TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 10 (38), 7-18.
- Çalgüner, C. (1943) Türkiye’de Ziraat İşçileri, Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörlüğü.
- ÇSGB (2010) Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara.
- Demir, M. (2015) “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler”, Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 1 (44): 177-194.
- Ecevit, M. (1999) Kırsal Türkiye’nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülbuçuk, B., Yıldırak, N., Gün, S., Olhan, E., ve Kılıç, M. (2003) Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara: TARIM-İŞ.
- Güranlı, E. (2013) “Kuralsız ve Baskıcı Emek Rejimine Bakarken: İnşaat Sektöründe İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği”, Eğitim ve Toplum Dergisi, 11(41): 48-80.
- Hayata Destek Derneği (2014) Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu, <http://hayatadestek.org/media/files/raporHDD.pdf>, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).
- İslamoğlu, H., Gülöksüz, E., Kaya, A. Y., Çavdar, A., Karakoç, U., Nizam, D. ve Yazıcı, G. (2008) Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreci, İstanbul: TÜBİTAK Proje Raporu (Proje No.106K137).
- Işık, O. ve M. Pınarçioğlu., (2001) Nöbetleşe Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, (2015) 2014 Yılı İş Cinayetleri Raporu, http://guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=12826:2014-yili-is-cinayetleri-raporu-en-az-1886-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, (2016) 2015 Yılı İş Cinayetleri Raporu, http://guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16800:2015-yilinda-en-az-1730-isci-aralik-ayinda-ise-en-az-137-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).
- Kalkınma Atölyesi (2014) Fındık Hasadının Oyuncuları: Batı Karadeniz İllerinde Fındık Hasadında Yer Alan Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri, Çocuklar, Tarım Aracıları ve Bahçe Sahipleri Temel Araştırması, Ankara: Alan.
- Karadeniz O. (2012) “Dünya’da ve Türkiye’de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği”, Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 3 (34): 15-75.
- Keskin, D. (2015) “Tarım İşçisi Tarlaya Taşınırken Yaşanan Kaza da İş Kazasıdır”, <https://bianet.org/bianet/tarim/165917-tarim-iscisi-tarlaya-tasinirken-yasanan-kaza-da-is-kazasidir>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).
- Keyder, Ç. (1983) “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, Toplumsal Tarih Çalışmaları İçinde, Ankara: Dost: 221-276.
- Keyder, Ç. ve Z. Yenal, (2013) Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük, İstanbul: İletişim.
- Kocacık, F. (1983) Mevsimlik İşçiler, Prof. Dr. İbrahim Yasa’ya Armağan, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Mony, A. T. (2012) Çalışmak Sağlığa Zararlıdır, çev. A. Güren, İstanbul: İletişim.
- Müftüoğlu, B. ve B. Taniş (2010) “21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek”, 25 (2): 185-216.
- Oral, N. (2006) Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No: 6.
- Oral, N. (der.) (2013) Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politik 1923-2013, Ankara: Notabene.
- Özügürlü, M. (2012) Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı, Ankara: Notabene.
- Selek Öz, C. ve E. Bulut (2013) “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçindeki Yeri”, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1 (1): 94-111.
- Şenses, F. (2003) “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam” http://arsiv.petroil-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/07_neoliberal/, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).
- Şentürk, Y. (2008) “Yarı Zamanlı Çiftçilik, Fındık Üretimi ve Fiskobirlik: Fındık Üreticileri Fındığına Nasıl Sahip Çıkabilir?”, İzmir 3.Karaburun Bilim Kongresi’ne sunulmuş tebliğ, 4-7 Eylül.
- Taşbaşı K., Yazıcı G., Dağlı B., Özönür D., (2014) “Kazamı? Cinayet mi? Gazete Haberlerinde İşçi Ölümleri”, LaborComm 2014: 5. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, 3-4 Mayıs.
- TBMM Tarım İşçileri Komisyonu (2015) Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemler Raporu, Ankara: Basılmamış.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2015), Büyük Türkçe Sözlük,

- www.tdk.gov.tr.
- Teoman, Ö. (2001). "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(3): 1-20.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2013) Trafik Kaza İstatistikleri 2013, Ankara: TÜİK.
- TÜİK, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri", <https://biruni-tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul>, (Erişim Tarihi: Ekim 2015).
- TÜİK, "Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Verileri", <https://biruni.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, (Erişim Tarihi: Ekim 2015).
- TÜİK, "Bitkisel Üretim İstatistikleri", <http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, (Erişim Tarihi: Ekim 2015).
- TÜİK, "Genel Nüfus Sayımları", <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>, (Erişim Tarihi: Ekim 2015).
- TÜİK, "İşgücü İstatistikleri Veritabanı", <https://biruni-tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).
- Ulukan, U. (2009) Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği, İstanbul: SAV.
- Yıldırım, U. D. (2014) 1980 Sonrası Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi
- Yıldırım, U. D. (2015) 1980 Sonrası Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği, İstanbul: SAV.
- Haber Kaynakları*
- Akhisar Haber Gazetesi, "Vali Açtı Ağzını Yumdu Gözünü", 13.07.2015 (Çevrimiçi) <http://www.akhisarhaber.com/vali-kazayla-ilmli-acti-agzini-yumdu-gozunu-24262h.htm>.
- Hürriyet Gazetesi, "Jandarma Kontrolünden Sonra Bindiler", 01.11.2014 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/jandarma-kontrolunden-sonra-bindiler-27490654>.
- Milliyet Gazetesi Arşivi, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> Er: 13.01.2016.
- Radikal Gazetesi "Tarım İşçisi Ailenin Trafik Kazasında Ölümü", 01.05.2015 (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/sanliurfa_haber/tarim_iscisi_ailenin_trafik_kazasinda_olumu-1347381.
- Sakarya Medya Gazetesi, "Sakaryada Mevsimlik Fındık İşçilerini Taşıyan Traktör Devrildi: 3 Yaralı", 22.08.2015 (Çevrimiçi) <http://www.sakaryamedya.com/haber/sakaryada-mevsimlik-findik-iscilerini-tasiyan-traktor-devrildi-3-yarali-38441.html>.
- Sakarya Yeni Haber Gazetesi, "Katliam Gibi Kaza: 8 Ölü", 01.10.2013 (Çevrimiçi) <http://www.sakaryayenihaber.com/46402-katliam-gibi-kaza-8-olu-haberi.html>.